ځانځاني ښامار

د هر چا په خپل ځان کې

(د ماسترۍ دورې لیکنې)

ارین یون

۱۳۹۴ لمریز کال

ځانځاني ښامار
د هر څه په خپل ځان کې

(د ماسترۍ دورې لیکنې)

لیکواله

ارین یون

۱۳۹۴ل کال

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: ځانځاني ښامار د هر چا په خپل ځان کې

لیکواله: ارین یون

خپرندوی: د افغانستان ملي تحریک، فرهنګي څانګه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

ډیزاین: ضیاء ساپی

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحریک د خپرونو لړ: (۱۲۰)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

سریزه

پر (۱۳۸۷ل) کال زه د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د ماسترۍ له پروګرامه فارغه شوم. تر هغه د مخه د دوو کلونو په بهیر کې د یاد پروګرام هر محصل یا محصله مجبور وو، چې د اړوندو استادانو له خوا په تدریسي مضمون پورې تړلې یوه موضوع د سیمینار په توګه انتخاب کړي. یاده موضوع وڅېړي او تحلیل یې کړي او بیا یې په ټولګي کې د استاد او نورو زده کوونکو پر وړاندې د سیمینار په بڼه وړاندې کړي. د موضوع په باب د استاد او محصلینو پوښتنو ته هم ځوابونه ووایي او د هغوی سپارښتنې هم وروسته په خپله لیکنه کې زیاتې کړي. دا څو لیکنې چې تاسو ګورئ په ماسترۍ دوره کې ما لیکلي دي. خو له هغه وخته بیا تر ننه (۱۳۹۴ل کال پورې) چې نږدې (اوه اته) کاله تېرېږي، د دې مجال پیدا نه شو چې دا لیکنې په منظم ډول چاپ کړم. البته د دې سره څو نورې لیکنې هم وې چې په یاده تېره موده کې راڅخه لادرکه شوې. اوس چې د افغانستان ملي تحریک د (سلو عنوانو) کتابونو چاپ ته اوړه ورکړې، له ما څخه یې هم هیله وکړه چې دا لیکنې ورته د یوې ټولګې په توګه ورکړم. ماهم له دې وېرې چې دا لیکنې له منځه لاړې نه شي او په دې نیت چې د ملي تحریک په فرهنګي کاروان کې مې د یوې

لاروی، پـه توګـه برخـه اخیسـتې وي، دا ټولګـه مې د چـاپ لپـاره ملـي تحریک ته وسپارله. د لیکنو له منځه مې یوه لیکنه: (ځانځاني ښـامار د هر چا پـه خپـل ځـان کې) د عنوان پـه توګـه ځکـه غـوره کړ چې اوس زمـوږ ټـول هېـواد او پـه مجمـوع کـې ټـول بشـریت د همـدې ځانځـاني ښامار د هوسونو په لمبو کې سوزي. دلته لازمه بولم چې د افغانسـتان ملي تحریک له فرهنګي څانګې او قدرمن ورور حاجي محمد زمـان لغماني څخه ډېره مننه وکړم چې ددې ټولګې د چاپ لګښت یې برابـر کړ او هغه یې د لوستونکو تر لاسونو ورسوله.

پـه هېواد کې د فرهنګي غوړېدنې په هیله

پـه درناوي

ارین یون

پـه ولسي جرګه کې د ننګرهار د خلکو استازې

په لرغوني پښتو ادب کې غزل

غزل هغه شعري فورم دی چې د ځينو نورو شعري فورمونو لکه قصيده ، رباعي، قطعه، مثنوی، مسدس، مخمس او نورو په شان له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلی دی، غزل به يې په عربي ژبه کې معمولاً هغه ډول شعرونو ته وايه، چې تغزلي مسايل بهٔ يې په کې بيانول، لغوي مانا يې له ښځو سره شوخۍ ته ويل کېږي، غزل د محتوا تر څنګ يو ثابت فورم دی چې ځان ته خپل جوړښت لري او نورو شعري فورمونو سره توپير لري، غزل هغه ډول شعري فورم ته ويل کېږي چې مطلع او مقطع ولري، د سر بيت ته يې مطلع او پای ته يې مقطع ويل کېږي، مطلع معمولاً، مقفی بيت دی چې دواړه مسرې يې قافيه والې وي، رديف په کې اختياري دی، د هر بيت دويمې مسرې يې بايد ضرور قافيه ولري او د مطلع قافيه تعقيب کړي، د بيتونو شمېر يې له پنځو او تر پنځه لسو څخه زيات نه وي د مسرو د څپو شمېر يې معمولاً سره مساوي وي، له ځينو خاصو حالتونو پرته، چې کېدی شي د بې قافيې مسرې يوه څپه زياته شي، نور د ټولو مسر د څپو شمېر يې برابر وي او که يوه څپه کمه يا زياته شي نو د غزل وزن خرابېږي، د غزل په مقطع کې شاعر معمولاً خپل نوم يا تخلص راوړي، پښتو ادب کې د غزل فورم په پوره مانا تر اکبر زميندا وري د مخه نه دی ليدل شوی، البته غزل ته ورته نظمونه شته خو بشپړ غزل نه دی، لکه د شيخ رضی لودي او نصر لودي نظمونه چې که مطلع يانې مقفی بيت يې درلودلای د غزل فورم ته لوبدل خو اوس ورته

بشپړ غزل نه شو ویلای دغه راز د ابو هاشم ابن الزید سرواني له خوا د محمد ابن خلاد ژباړل شوی شعر هم د غزل فورم ته ورلو بړي خو بشپړ پښتو غزل همغه دی چې د اکبر زمینداوري لـه خوا ویل شوی دی، د اتمې هجري پېړۍ د دوېمې نیمیاي په دوران کې د زمیداور پـه سیمو کـې یـو دیـوان لرونکـی شـاعر تېـر شـوی دی، چـې اکبـر نومېـده، دده دېوان څو پـاڼې مرحـوم لـوی اسـتاد پوهانـد حبیبـي د هلمنـد پـه سـیمو کې پېدا کړې وې او چې کله یې د پښتانه شعراء لومړی ټوک ترتیباوه نـو یـې د اکبـر د دېوان لـه پـاڼو څخـه تـر لاسـه شـوي مطالـب هـم پـه دې کتاب کې چاپ کړل، د اکبر د دېوان دغه څو پـاڼې د پښـتو ادب لپـاره دومره ګټورې تمامې شوې چې پښتو شعر او شعري انواعـو پـه تـاریخ کې یې یو لوی تحول راوست، د ده دیوان په دغـو پـاڼو کـې د اکبـر دوه ټـوټې (مثنـوي) هـم خونـد ي دي، چـې دا مثنـو ي د خپـل خـوږلنۍ تـر څنګ د هنر مالګه هم لري او د استاد حبیبي په وینا اکبر د مینې د دنیـا ډېر نازک حالونه او احساسات تصویر کـړي دي، د اکبـر د دېوان دغـو لاس تـه راغلـو پـاڼو کې د پښـتو دوه غزلونـه هـم شـته، غـزل د شـرقي شاعرۍ تر ټول غوره منلی شعري ډول دی چې د اکبـر تـر غزلـو دمخـه موږ په پښتو ادبیاتو کې بل غزل نه وینو. سملاسي کـه چېـرې مـوږ پـه پښتو ادب کې د لیکل شوي غزل تاریخ لیکو نو اړ یو چې پیـل یـې د اکبر زمینداوري له غزلو وکړو.

د اکبـر غـزل پـه تـول پـوره او د شـرقي غـزل کـره وړه لـري د اکبـر یـوه غزلـه پنځـه او بلـه یـې اووه بیتیـزه ده، د شـرقي شـاعرۍ شـعر پوهـان عقیده لري چې د زیاترو شـرقي ژبـو د لومړنیـو غزلـو بیتونـه لـږ وو، او

تر اوو بیتونو یې تجاوز نه کاوه، (د پښتو غزل) د کتاب مولف پروفیسر افضل رضا په قول د اکبر د غزلو ژبه خوږه او خیالات یې ژور دي. د اکبر له دوو لاس ته راغلو غزلو څخه یوه دلته راخلو:

د خپل ځان له حیرانیې څه ویل کړم
د عشق ویر به تل په خپله پټول کړم
ما مدام لکه بورا په ګلو ګشت کړ
اوس به ځم په سرتورسر فراق د ګل کړم
د غماز لړمون به زه په لمبه کېږدم
ځنې هېر به د یار بزم ګل او مل کړم
زما د یار د مینې اور په زړه کې بل دی
زه به سر او مال ښندم دید به حاصل کړم
د بېلتون له ویره ژاړم او ښکې وینې
زه اکبر د خپل اشنا د سر ښندل کړم

د پورتني غزل هندسي فورم په دې ډول دی،

a (قافیه) = (ردیف) دی

=a ______________________

=a ______________________

____

=a ______________________

____

=a ______________________

____

=a ________________________________

____

=a ________________________________

په پورته غزل کې(ویل، پټول، ګل، مل، حاصل، ښندل) د قافیې کلیمې او (کړم کړم) ردیف دی، د هرې مسرې د څپو شمېر یې (دولس دولس) څپې دی، تر اکبر زمیندا وري وروسته پښتو غزل د روښانیانو او خوشال بابا په عصر کې ډېره وده وکړه، او په معاصر دوران کې حمزه بابا او نورو شاعرانو هغه ته نوره وده هم ورکړه، او اوس پښتو کې غزل هغه شعري فورم دی چې څوک فکر نه کوي، له عربي څخه راغلی شعر فورم به وي، غزل د پښتو په لمن کې دومره وده وکړه چې په عربي کې هم دوره زیات ځلېدلی نه دی. هر پښتون شاعر چې شعر لیکي لومړی تجربه د غزل په فورم کې تر سره کوي، غزل په حقیقت کې پښتو کې ځوان شوی دی:

ستا په اننګو کې د حمزه د وینو سره دي
ته شوې د پښتو غزله ځوان زه دې بابا کړم.

په تذکرۀ الاولیا کې د لرغونتوب نښې

تذکرة الاولیا د پښتو لیکوال (سلیمان ماکو) اثر دی. په خپله سلیمان د بارک خان صابزي زوی دی چې د کندهار په ارغستان کې یې ژوند کاوه. د سلیمان ماکو له خپله قوله ((په سن دوولس شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتنخا په راغو او کلیو ګرځېدم او مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ.

چې له دې سفره په کور کې کښېنستم او تنها کې مې وچاودلې د پښو، بیا پاڅېدم او له څښتنه مې مرستون شوم چې احوال د هغو کاملانو وکاږم او دوی چې هغه ویناوې پاته کړي او پښتانه به لولي اوس.))

د سلیمان ماکو له پورته وینا څخه ښکاري چې ده په(٦١٢هـ. ق) کې د تذکرة الاولیا د لیکلو تکل کړی دی او کېدی شي د څو کلونو په بهیر کې دی خپل دې مرام او هدف ته رسېدلی وي. خو د تذکرة الاولیا ټول متن په لاس کې نه شته یوازې څلور پاڼې چې (٧) ډک مخونه کېږي لوی استاد پوهاند علامه حبیبي تر (١٣١٩) کال د مخه په کندهار کې موندلي او د استاد حبیبي له خوا پر تذکرة

الاولیا باندې د هر اړخیزې شننې، تحلیل، تجزیې او تعلیقاتو له مخې ویلی شو، چې تذکرة الاولیا په پښتو نثر کې لومړنۍ لاسته راغلې تذکره ده، البته تر دې دمخه د هاشم سروانې (د سالو وږمه) نوم هم په تحقیقي لیکنو کې راغلی، خو خپله د دې اثر تراوسه کومه نسخه ترلاسه شوې نه ده، نو په دې ډول تذکرة الاولیا د پښتو ادبیاتو د نثر او نظم او په تېره بیا د نثر ډېره پخوانۍ تذکره ده.

موږ چې کله په تذکرة الاولیا کې د لرغونتوب نښې ګورو، تر هر څه لومړی په خپله همدا ((تذکرة الاولیا)) لرغونې ده. ځکه که تر دې دمخه مو بله تذکره په لاس کې لرلای نو بیا به هغه لرغونې وه. خو اوس چې نه شته دا تر ټولو لرغونې ګڼل کېږي. په خپله بیا په تذکرة الاولیا کې د ((لرغونتوب)) د هغه وخت همځنګو ژبو او ادبیاتو سره ګډ خصوصیتونه، د ګاونډیو ژبو تاثیرات او نور مشابهتونه هم شته. په تذکرة الاولیا کې داسې متن او د شعرونو داسې بېلګې هم شته چې د نورو ژبو او ادبیاتو له تاثیراتو خوندي پاتې او همدارنګه د پښتو ژبې د ځینو لرغونو ژبنیو جوړښتونو نښې نښانې په کې زیاتې دي. دلته په لنډیز سره د دې تاثیراتو، جلاوالي او لرغونتیا ته اشاره کوو.

۱- د عربي ژبې تاثیرات: عربي د دین او مذهب ژبه وه طبعاً هغه دیني او شرعي اصطلاحات او مفاهیم چې په عربي ژبه کې موجود وو، دري او پښتو ته هم په همغه بڼه راتلل، معادل لغتونه او ترجمه

يې تر ډېره حده هغه وخت ممکنه نه وه او آن اوس هم امکان نه لري. په خپله د سليمان ماکو له خوا چې په پيل کې کومه سريزه راغلې په هغه کې يو زيات شمېر عربي لغتونه راغلي دي، لکه ((حمد، محمد مصطفی(ص)، کونين، رحمت، ثقلين، ال، اما بعد، غريب، هجري، خدمت، کامل، سلام، سفر، احوال)) او نور په خپله د تذکرة الاوليا اصطلاح هم عربي ده. له دې تاثيراتو څخه ښکاري چې عربي ژبې دا وخت خپل خاص مذهبي، علمي او درباري تاثيرات درلودل، نه يوازې پښتو، بلکې فارسي لا ډېره د عربي تر اغېزې لاندې وه. په غزنوي دوره کې چې د فارسي نثر متن مطالعه شي او آن تر هغه دمخه دورې عينې تاثيرات ليدل کېږي. نو دلته سړی ويلی شي چې پښتو ژبه او خپله شخصاً د سليمان ماکو خپل نثر د هغه وخت د عربي ژبې خپل خپل تاثيرات زغملي وو.

۲- د فارسي ژبې اغېزې: د عربي ژبې ترڅنګ د فارسي ژبې او د نثر ليکنې لرغونې تاثيرات هم څه ناڅه د سليمان ماکو په نثر کې شته، له دې څخه دا ښکاري چې سليمان ماکو هغه وخت د پښتو د مروجو ادبياتو د مطالعې ترڅنګ د فارسي ژبې او ادب مطالعه هم لرله. د فارسي ژبې نثر د سليمان ماکو تر نثر نږدې دوه سوه کاله دمخه يو ښه شانداره مرحله تېره کړې وه، دا داسې يوه مرحله وه چې فارسي نثر په کې ډېر روان، سليس او خوندور دی او له هر فاعل سره يو فعل، لنډې او مختصرې جملې لري چې دا کار د پښتو له عامې

محاورې سره ډېر اړخ لګوي. فارسي نثر بيا د مغلو په دوره کې تصنعي، تکلفي او مغلق شو او هغه پخواني خوند او رنګ يې بايلود.

د سليمان ماکو تر نثر وروسته پښتو نثر د پير روښان او اخوند درويزه په وخت کې چې يو د مغلو مخالف او بل يې موافق و، بې خونده، پيکه او پېچلې شو او د نورو ژبو لکه عربي او فارسي تر زيات اغېزو لاندې راغی. د سليمان په نثر کې لاندې فارسي کلمې تر سترګو کېږي.

درخواست، سپاس، خاکپای، خدای، مهربان، روزګار، بزرګ، بادار او ځينې نورې.

د لغتونو ترخنګ په تذکرة الاوليا کې داسې ګرامري جوړښتونه شته چې د فارسي ژبې له ژبني جوړښت سره يوشان ښکاري، دا خبره له باوره ډېره لرې نه ده چې سليمان کېدی شي د ديني او ادبي زده کړو له لارې د فارسي ژبې تاثيرات زغملي وي او يا هم کېدی شي د هغه وخت د پښتو ليکنۍ ژبې همدا جوړښت درلود. د سليمان ماکو د نثر ځانګړتيا په دې کې ده چې لکه د فارسي ژبې د ګرامري جوړښتونو له امله فعل تر فاعل دمخه راځي، يا مضاف تر مضاف اليه دمخه راوړي، لکهه ((مراقد د اوليا او واصلينو مې پلټل)).

که په فارسي کې وويل شي ((مراقد اوليا و واصلين را ميپاليدم...)) نو د فارسي ژبې له ګرامر سره اړخ لګوي، خو د پښتو اصلي ګرامر يا عادي محاوره دا ده چې نوم فاعل يا هم مضاف اليه اول راځي بيا يې متعلقات فعل يا هم مضاف. د پښتو د ګرامر په تېره بيا د اوسني شکل له مخې بايد دا جمله داسې واى.

(د اولياوو او واصلينو مراقد مې پلټل).

او تناکې مې وچاودلې د پښو = د پښو تناکې مې وچاودلې

زه غريب خاورې سليمان زوى = زه غريب خاورې سليمان د بارک خان ماکو سابزي زوى

او هرکله به ويل ورور ته = او هرکله به يې خپل ورور ته ويل

او داسې نورې جملې چې فعلي حالت تر فاعلي حالت دمخه واقع شوي دي، خو د پښتو اوسنى ګرامري جوړښت داسې دى چې اول فاعل بيا مفعول يا اول مبتدا او بيا خبر راځي.

پر دې تاثيراتو سربېره چې دا هم تذکرة الاوليا لرغونتيا ښيي په خپله د تذکرة الاوليا نثر دومره ساده، خوږ او په ساده روانه پښتو ليکل شوى دى چې د مانا ابهام په کې هېڅ مطرح نه دى، نثر تکلفي او تصنعي نه دى او بېچلتيا نه لري. د روښانيانو او راوروسته حتى په معاصره پښتو نثر کې موږ د نثر دواړه بېلګې لرو، هم ساده، روان او خوږ او هم پېچلي، تکلفي او تصنعي نثر.

په دې ډول که موږ د سليمان ماکو نثر د لرغونتيا له مخې ارزوو، نو په هغه کې د لرغونتيا ځو غتې نښې ګورو.

يو دا چې ګرامري جوړښت يې د پښتو له معاصر ګرامري جوړښت او د پښتو معاصرې محاورې له ژبې سره پوره تطابق نه کوي. يانې مبتدا او خبر فاعل او فعل يې سره وړاندې وروسته دي، لکه مخکې مو چې ورته اشاره وکړه. دويم دا چې په خپله د سليمان ماکو په نثر کې ځينې داسې سوچه پښتو کلمې شته چې د هغو اکثره اوس هم د استعمال وړ دي، خو ځينې داسې سوچه کلمې شته چې اوس د وخت په تېرېدو سره متروکې شوي او يا په هغه بڼه نه استعمالېږي، يانې چې ځينې اوس نه استعمالېږي او ځينې يې اوس هم په هغه شکل کارول کېږي. لکه استازی، روښان، پايرم، راغو، کلی، پلټل، لوری، موندل، تناکې، چاودل، پاځېدل، ځښتن، کارم، پېژندګلوه، ډېره، کاله او داسې نور چې اوس هم په همدې شکل او مانا کارول کېږي.

خو داسې کلمې هم شته چې اوس يا متروکې شوي او يا يې بڼه اوښتې ده لکه.

ګڼون= شمېره، دښنه= دښمن، مرستون= مرسته غوښتونکی، ملا= مل، ملګری، جوبله= جنګ، ايواد= هېواد، کتارو= چړو تورو.

په تذکرة الاوليا کې د سليمان ماکو په خپل نثر کې پر سوچه لغتونو سربېره د اکثرو شاعرانو شعرونه له ځو ګوتو پر شمار کلمو ځخه پرته نور ټول په نره پښتو ليکل شوی دی، لکه، د بيټ نيکه حمد

چې ټولې کلمې يې پښتو دي، يا هم د ملکيار بابا پاړکی چې يوازې د ((غازي)) کلمه په کې عربي ده.

د شيخ اسماعيل په شعر کې يوازې د ((ابليس)) کلمه عربي ده او د قطب الدين بختيار شعر خو ټول له پښتو کلمو جوړ دی.

همدا شعر د تذکرة الاوليا د لرغونتيا د يوې بېلګې په توګه په بشپړ ډول رانقلوم:

وير مې زړه سوری سوری کړ　　　راته وګوره ملوکې
په بېلتون کې دې وباسم　　　له خوږمنه زړګي کوکې

راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

د بېلتون اورونه بل دي　　　هر ګړی مې زړګی سوځي
لېونی يمه د مينې　　　سوځم زه لکه پېلوځي

راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

غوړولی دې اوربل دی　　　اور زما په زړګي بل دی
زه بختيار خاورې ايرې سوم　　　په اور سوی مې ګوګل دی

راته وګوره ملوکې
راته وګوره ملوکې

((ځانځاني ښامار))

د هر چا په خپل ځان کې

((ځانځاني ښامار)) د مرحوم استاد سید بهاوالدین مجروح یو خورا مهم ادبي او فلسفي اثر دی، چې د پښتو نظم په چوکاټ کې یې ترتیب کړی دی. په دې اثر کې د انسان ذاتي او نفسي غوښتنې تحلیل او څېړل شوي دي. د کتاب له ګڼو هدفونو څخه یو مهم هدف دا دی چې که انسان خپل نفس په خپله کنترول نه کړي، نو د نفس له دې چینجي څخه لوی ښامار جوړېږي او په خپله د انسان له ژوندانه څخه راچاپېرېږي او هغه تباه کوي. دا اثر په (۱۸۸) مخونو کې چاپ شوی او یو اوږد منظوم داستان دی، خو زه یې دلته په ډېر لنډیز سره شکلي او محتوایي نچوړ وړاندې کوم:

په پیل کې د یوه عالم د خولې کیسه راخلي چې د یو ورک سمندر غاړې ته ناست دی شبه او ورځ د جهان رمزونه او رازونه لټوي، عالم یوه ورځ وایي:

((تر کوم وخته چې دا ځمکه او اسمان وي – تل د هر انسان دوزخ به بل انسان وي.))

دی وایي:

د صحرا له طوفانو مې ببره نه وه

نه تشویش د سمندر لویو څپو نه

ډارېدم زه،

د خپل زړه په ژور تل کې

له ښاماره.

دی د هغه ښار ښاریانو ته حیران دی چې ښامار پرې واکمن دی او دوی یې پر ضد نه پاڅېږي. په لومړي ځرخ کې بیا د تور ښامار کیسه ده چې څنګه د مرګ پر لوري ځي او د لاروي له خولې د هغه ښار کیسه راځي چې ټول ښاریان یې رنځوران دي. دا لاروی د ښار کیسه داسې پیلوي:

لاروی د نیمو شپو وم

هلته ناست د سمڅې خولې ته

هک حیران وم

نږدې هلته

ښکارېده ړنګ دېوالونه

کنډوالې وې د کوم زوړ لرغوني ښار

لاروی په دې پړاو کې د ښار خلکو ته خپله تېره ماضي وريادوي، هغه وخت چې ښامار پر دې ښار واکمن نه و او دلته پسرلي د نوبهار الهه واکمنه وه او د خلکو ترمنځ مينه او محبت و، چا غلامي نه پېژندله، خو کله چې د جهان د لوی فاتح واکمني پيل شوه هر څه په غم بدل شول، لوی فاتح خلکو ته داسې خطاب وکړ:

)) تاسو وايا ست زه به څوک يم !

درست نړۍ کې پهلوان يم،

لوی فاتح د ټول جنګونو د جهان يم

له دې وروسته ستاسې ښار زما تابع دی

تاسې ټول د قهرمان تر فرمان لاندې

که هر څوک زما فرمان ته غاړه نه ږدي

نو سزا به يې په دې دم او په هر دم

هم په دې نېزه وژل وي، څيرول وي

دې سره نو د ښار خلک د قهرمان تابع شول، د هغه ستاينې به يې کولې، معبد يې جوړ شو او خلکو به يې پرستش کاوه.

خو لاروي به خلکو ته دا پيغام رسوه:

رهبانانو راشئ واورئ دا بيان

له رمزونو نه خبر شئ پټ پنهان

زمامدار زموږ لېوه دی

لکه وینو ته چې تږی وي د غرو رغو لېوان

زړه يې کلک لکه تور کاڼي د بیابان لکه سندان...

د ښامار پر ضد د لاروي پیغامونه ورو ورو د ښار خلکو کې خوربدل، لاروی به چا لیونی او چا مجنون باله خو ورو ورو د ښامار په زړه کې وېره پیدا شوه، هسې نه چې دې لاروي کې څه فساد نه وي.

نو لاروی (مجنون) او د نوبهار الهه (لیلی) چې د ښامار تر راتګ دمخه د ښار واکمنه وه، خپل دربار ته راغواړي او پوښتنې ترې کوي. لومړی لاروی یا مسافر ته مخ را اړوي او په ترخه اواز ورته وايي:

((ای پردېسه مسافره !

چې د بل پردي هېواده يې راغلی

په دې ښار کې اوسېدلی

موږه پناه تاته درکړې

زه خو اورم چې ته خلک رابلې تل،

چې د خپل پلرو نیکونو معبد پرېږدي

پخوانی دود رواجونه کړي همه تر پښو لاندې

د زړو خپلو پخوانیو عقایدو نه لاس واخلي

او ددې ګدايي ګرې نا اشنا پېغلې پرستش ته غاړه کېږدي

دا رښتيا ده؟))

لاروی ورته ځواب ورکوي:

((ای د کل جهان باداره فرمانداره

ستا معبد خو نوی نوی نو بنا دی

نه یې کلک نه یې پاخه دي دېوالونه

نه ژور نه مستحکمه تهدابونه

ددې سیمې رښتینۍ اصلي واکداره

رب النوعه د بهار وه، الهه د عشق او مینې،

په دې ځای کې مېشته خلکو،

د هغې ښکلې دلدارې پرستش کړو

هر هر لوري، هرې خوا ته هر هر ځای خو

د هغې د قدم ځای و.))

لاروی خپلو خبرو ته دوام ورکوي او وايي چې دا پېغله (لیلی) همغه الهه ده. لاروی واکمن ته وايي چې ستا په زړه کې واهمه ده او د ښار خلک که ستا له دې واهمې څخه خبر شي، نو ستا اطاعت او

عبادت نه کوي، واکمن په زړه کې ډېر وارخطا کېږي خو لیلی او مجنون (پېغلې او لاروي) ته څکه څه نه وایي چې په ښار کې شور ماشور جوړ نه شي، نو د ستر واکدار په زړه کې نور هم وهم او ترس زیاتېږي. دا داسې وخت دی چې د ښار په خلکو کې د لاروي پیغامونه نور هم قوي شوي او د واکدارو هم نور هم زیات شوی. په همدې وخت کې یوه زړه بوډۍ چې د تورو لوګیو جامې یې اغوستې وې د ستر واکدار ماڼۍ ته ورننوزي. د بوډۍ کیسه داسې ده:

فقط یوه ورځ، چې ماښام شو توره خړه،

راپیدا شوه له کوم ځایه،

را راوانه پټه پټه غلې غلې،

یوه ناشنا زړه بوډۍ وه.

د ښار لویې دروازې ته ودرېدله.

څېره بده هم مرموزه،

هیولا وه بد منظرې

تور کمیس تور یې پرتوګ تور یې زړوکی د لوګي و

د ښار لویه دروازه شوله برسېره په خپل سر له خپله ځانه

بوډۍ ننوته ښار ته

د هغې لویې ماڼۍ په لورې لاړه

خو ناشنا شانته بوډۍ وه

بې له دې نه چې قدم پر ځمکه کېږدي

د ښايسته زينو نه وختله پورته

بې له دې نه چې کوم مکث يا توقف کړي

د مرمرو جګو ستنو نه شوه تېره

د ښايسته ځلانده قصر دروازې ته ودرېدله

دې بوډۍ بيا ،

نه زنځير د دروازې وشرنګولو نه يې ور وټکولو ،

ور برسېره په خپل سر شو

بوډۍ لاړه شوه په قصر کې دننه

دا بوډۍ خو لاروي سره اشنا وه ، لاروي ښه پېژندله.

لاروی ښه پوهېدلو چې بوډۍ ولې راغلې

او دا اوس په هغه قصر کې دننه

د بوډۍ او د واکدار په منځ کې څه خبرې کېږي

څه موده لا تېره نه وه ،

چې راووتل دوی دواړه ،

د ماښې له کنډوالو نه، د لوی ښار له خرابو نه،

بوډۍ مخکې قهرمان تر شا روان و

لاړل لاړل کومې خواته نامعلومه...

###

دا هغه مهال دی چې نور پر ښار د واکدار واکمني پایته رسېږي او ښار ته بېرته د نوبهار الهه راګرځي او د ژوند څرخ تاوېږي. نوره کیسه داسې ده:

مجنون پاتې حال ویجاړی هلته ناست و

د خپل ښار په کنډواله کې

د عالم په تماشه و

د زمان دفتر برسېره ورته پروت و،

له اغازه تر انجامه،

د عالم صفحه یې مخې ته خپره و،

له ذرې تر کهشکانه

هم ماضي او مستقبل غاړه غړۍ وو،

د هغه حال په شپه کې

شپې او ورځې تېرېدلې،

بیا راتلل میاشتې کلونه،

یو پر بل پسې پیهمه.

هم فصلونه، موسمونه را راوان بېرته روان وو.

###

تر څو شپه یوه د شپو وه،

لاروی په کونج کې ناست و،

د افق تورې لمنې ته یې کتلې

یو ناڅاپه ورښکاره شوې، هلته دورې،

رڼاګانې زیاتې، زیاتې، په تورتم کې ځلېدلې

دی راپاڅېده له ځایه، په رڼا پسې روان شو

ټوله شپه یې مزل وکړ

چې سبا شو سپین سبا شو،

لاروی د یو سیند غاړې ته نږدې شو

سیند اوارډک بهېدلو

د سیند غاړې وې ابادې

چمنونه شنه پراته وو، سره ګلونه غوړېدلي

ښکلې مېنې رنګارنګه په کې هر طرف ولاړې

باغ او بڼ کې د مرغانو شور ماشور و

پېغلې نجونه ښکلې ښکلې

ښه ځلمي ښايسته ځوانان وو ،

ځينې ځينې د خپل ښار په ابادۍ بوخت،

ځينې نور بيا ،

د ښايسته پېغلو سره ناست په راز او نياز وو ،

محبت و صفايي وه، ښکلول وو زغلول وو ،

مرکې وې مشورې وې

ماشومان د سيند په غاړه لوبېدل ټول،

شور ماشور و غلغلې وې

او بيا هغه ناشنا پېغله

زوړ کميس خيرې ګرېوانه،

ګرځېدله خرامانه،

شين کميس نرى شفاف يې و په تن کې نوى نوى

د وحشي ګلونو تاج يې پاس په سر پروت

د بهار وږمې په شانې الوتله

د دښتونو غرځنۍ ورته راتللې،

لاروي د نيمو شپو چې دا حال وليد ،

بې اختياره په خندا شو

ځکه پوه شو ،

چې له سره بيا شروع شو ، يو ځل بيا بيا ،

زوړ داستان د قهرمان ستر پهلوان ستر،

او د ښکلې رب النوعې الهې د عشق او مينې

يو ځل بيا له سره پيل شوه،

افسانه لويه اوږده د تور ښامار مار.

تاریخ مرصع او څو نومیالی پښتنې بیبیانې

تاریخ مرصع په پښتو کې هغه مهم تاریخي کتاب دی چې بېلابېل تاریخي، سیاسي ټولنیز، ادبي، دیني او نور بشري مسایل په کې څېړل شوي دي.

دا کتاب د پښتنو د نومیالي مشر، ملي اتل او ستر لیکوال خوشال خان خټک د لمسي (افضل خان خټک) تالیف دی، چې په (۱۱۳۲) هـ. ق کې بشپړ شوی دی.

په تاریخ مرصع کې د نورو سیاسي، اجتماعي او فرهنګي شخصیتونو ترڅنګه ځینې پښتنې مېرمنې او بیبیانې هم معرفي شوي دي چې د ځینو یې په څنګزنې توګه یادونه شوې او د ځینو یې د نورو شخصیتونو د یادونې ترڅنګ نوم اخیستل شوی دی.

په تاریخ مرصع کې د ښځو د معرفۍ اهمیت په دې کې دی چې دا ثابتوي چې لیکوال په دقت سره د مهمو شخصیتونو ثبت او معرفۍ ته متوجه شوی او هغه یې له بېلابېلو منابعو (ماخذونو) څخه چاڼ کړي، خپل معلومات یې هم ورسره یوځای کړي او بیا یې په خپل تاریخي اثر کې خوندي کړي دي. په تاریخ مرصع کې هغه ښځې د یوې ځانګړې ضمیمې په توګه معرفي شوي چې عابدې او پرهېزګارې ښځې وې او ټول ژوند یې د خدای عبادت ته وقف کړی و، دا ((د برخو مېرمنې پښتنې بیبیانې)) تر عنوان لاندې معرفي شوي دي چې ټولې پنځه عابدې او متقي ښځې په دې برخه کې معرفي شوي دي چې دلته یې په ترتیب سره درپېژنو:

۱- عصمت پناه بي بي:

دا يوه عابده، پرهېزګاره او ديندار ه ښځه، په يوه پرهېزګاره کورنۍ کې زېږېدلې وه.

دې بي بي ټوله ورځ په روژه او شپه په عبادت تېروله، په تاريخ مرصع کې ددې په باب وايي:

((عصمت پناه بي بي دويه لور د شيخ سليمان د انا خور د شيخ ملهي قتال، په عبادت رياضت او مجاهدت کې يې ډېر لوی شان درلـه او د ورځې به روژه په خوله او د شپې به په لمانځه ولاړه وه. او دعا به يې قبلېده د ښو بدو په باب به يې چې هر څه په ژبه تېر شول په درنګ ساعت کې به ښکاره شول او چېرې به په عکس نه شول، عجيبه کرامتونه ترې ظاهر شوي دي.))

۲- بي بي راسته:

دا هم يوه دينداره او پرهېزګاره ښځه وه، د خدای په مينه کې ډوبه وه، دعا به يې قبلېده، تاريخ مرصع ددې بي بي د تعارف تفصيل داسې راکوي: ((ذکر د عفت دستګاه بي بي راستي چې د خواجه يحيى له نمسو او د خواجه ويس سرواني کورودانه وه، د وينا مېرمن او له ځانه ورکه وه او هر وخت ((د خدای په مينه کې)) لېونۍ او ډوبه وه. او اکثر به پرې حال غالب و او د دنيا په معاملو يې هېڅ کله وتنه نه وه. خواجه ويس له دې قبله چې د هغې احوال ترې بيل و دريښم، پلوريو له يوه جينۍ وکړله او له (عام) وګړي او هم له بي بي يې دا خبره پټه درله. تر دې چې اخر پس له څه مودې جوته شوه. خو د بي بي

په اطوارو کې یو بکس خفګان هم پیدا نه شو.)) تاریخ مرصع دغه راز ددې مېرمنې د کراماتو نورې کیسې هم رانقل کړي دي.

۳- بي بي شیغزادي:

دا هم یو عابده، دینداره او پرهېزګاره مېرمن وه چې ټوله توجه یې د خدای عبادت ته وه او بس.

تاریخ مرصع ددې عابدې بي بي په تعارف کې وایي: ((دا هم د خواجه یحیی کبیر له نسه او د میان ترمان وله میان د وداسیداني په نکاح وه. ډېره رسېدلې عبادت ګزاره او روژه داره وه او د دنیا په معاملو یې وتنه نه وه. څښتن یې ډېره نمانځنه کړه او چې په هغې حال ډېر غلبه شو. نو میان ترمان بله ارتینه وکړه او له بي بي یې پټوله. یوه ورځ میان ترمان د بي بي په خدمت کې ناست و، ورته یې وویل چې ترمانه زه دې ناست وینم ودره. میان ترمان یې له خدمته پاڅېد او پلار میان دودالره تللی له بي بي ځي خفګان او ګیله وکړله چې دا شان ناځاپه وینا یې راوکړله. میان دودالره وپوښتلو چې ترمانه ګوندې بله ارتینه دې کړې ده. ودوې ویل هو، وې ویل ښه ونه شول ډېر بد دې وکړل چې بې د بي بي د رضا دې هسې چار وکړه. څو ورځې پس ترمان هسې ناروغه شو چې د مرګ خواست یې وکړو. دغه خبر یې پلار دودا ته ښکاره کړه او د مرګ خواست یې وکړو. هغه ورو وویل چې ترمانه له خدایه مې غوښتي دي چې سره د ایمانه ګور ته لاړ شې. د پلار له خدمته د بي بي په ملازمت راغی او هغې ته یې هم وویل چې په حقله یې دعا وکړې چې خاتمه یې په خیر شي. وې فرمایل چې خدای تعالی به دې ایمان روزي کړي څو ورځې پس میان ترمان په حق ورسېد.))

۴- بي بي صورت:

د پښتنو بيبيانو په لړ کې بي بي صورت هم يوه ډېره نامداره عابده او پرهېزګاره ښځه وه چې دنيا يې ترکه کړې وه او ټول ژوند يې د خدای د رضا لپاره عبادت ته وقف کړی و.

افضل خان خټک په تاريخ مرصع کې د دې بي بي په باب داسې وايي: ((ذکر د دوران د هغې صالحې او د زمانې د ساجدې بي بي صورت لور د ملک بستان کاکړ نيکه د ميان هيبت خان چې د دغه تاريخ د ليکنې باعث دی. هرکله چې بي بي صاحبه د پوهې عمر ته ورسېده، نو قران او د فقهې څو کتابونه يې ولوستل او د شرعي مسلو په علم کې يې هغه وخت مثال نه و. د هغه وخت ارتينو به ټولې مسلې هم له هغې پوښتلې. اکثر خپل خپلوان به يې د غوښتنو په نيت راتلل. خو هرکله چې والدې شريفې به يې وليدل چې په تلاوت او خپل شغل مشغوله ده، نو دې خبرو ته يې پام نه کړو او خپله لور يې د چا په نامه نه کوله.

دا بي بي دومره د خدای په عبادت بوخته وه چې ترپايه يې چا سره واده ونه کړ او ټول ژوند يې د خدای پر عبادت تېر کړ. دا ښځه دومره عابده او په خپل نفس حاکمه وه چې د پلار په ميراث کې پاتې ټولې پيسې او پانګه بېوسو او مسکينو خلکو ته ورکړه او ځانته يې هېڅ هم پرېنښودل.

۵- بي بي معذوبه مولهه:

دا بي بي هم يوه عابده، پرهېزګاره او خدای په مينه مسته بي بي وه، هره خبره او عمل به يې د عرفان او حقيقت په لاره برابره وه.

تاریخ مرصع کې یادونه راغلې ده.

((ذکر د عفت ایات معذوبې مولهې: چې د عرض اشیاني اکبر پاچا د پاچهۍ په زمانه کې د کیتهل د پرګنې له کلیو په یوه کې ښکاره شوه او تل به مجذوبه او مولهه (شیفته، او عاشقه) او لېونۍ او بې خوده او بې شعوره وه. هر کله چې به د رحمت باران ورېدلو خپلې سترګې به یې اسمان ته وازې نیولې او تر څلورو پینځو ورځو به حیرانه بې خوده ولاړه وه او بانه به یې نه خوځول. او له بارانه، باده او تندر به هېڅکله نه رنځېده او بیا به چې په خپل وړومي حال راغله هم همغسې مستانه به ګرځېدله او هره خبره به یې چې کړه عین له عرفانه او حقیقته به وه.))

دا و په تاریخ مرصع کې د ځینو پښتنو بیبیانو یادونه چې موږ دلته په لنډیز سره معرفي کړې.

د خوشال په یو غزل کې اخلاقي پندونه

لکه څنګه چې ټولو ته څرګنده ده خوشال بابا یو هر اړخیز شخصیت دی، داسې یو شخص دی چې د بغاوت په وخت بغاوت کوي، د جنګ په وخت کې جنګ، د عبادت په وخت کې عبادت، د بزم په وخت کې بزم، د رزم په وخت کې رزم، د ښکار په وخت کې ښکار او د پیکار په وخت کې پیکار. طبیب، شاعر، ښکاري، پوځي، قومي، ملي، اخلاقي، روحاني لنډه دا چې یو جامع شخصیت و.

د بابا د شخصیت په هر اړخ چې څوک څېړنه پیل کړي نو دا شخصیت دومره وړانګې لري چې که بل خوشال نه شته یوازې همدا خوشال دی، خو چې بل اړخ ته متوجه شې نو بیا خو فکر کوې چې دا خو بل خوشال دی. کله چې د بابا منظوم او منثور اثار او د هغه د ژوند تاریخي سیر ګورو، نو له بابا څخه موږ ته ډېر زیات او ګڼ شمېر نصیحتونه، پندونه او اخلاقي لارښوونې پاتې دي.

که چېرې څوک د خوشال بابا اخلاقي پندونه او نصیحتونه تعقیب کړي او هغه بیا پر ځان عملي کړي، نو پوره یقین دی چې یو بشپړ روحاني او اخلاقي شخصیت به ورڅخه جوړ شي.

د بابا په کلام کې د ګڼو پندونو او نصیحتونو له جملې څخه یو غزل د بېلګې په توګه چې له غوره اخلاقي مرغلرو څخه مالامال دی راواخلو.

ددې غزل مطلع ده:

ښه سړی د چا په بدو نظر نه کا
که څوک بد ورسره کاندي دی به ښه کا

دا غزل په یو اخلاقي ایډیال پیلېږي، ښه سړیتوب اسانه کار نه دی، خوشال ورته په خپل دستارنامه کې شل هنرونه او شل خصلتونه ټاکلي دي. دلته هم ده د ښه سړیتوب لپاره څو معیارونه ټاکلي دي.

یو دا چې ښه سړی چاته په بد نظر نه ګوري زړه کې صاف وي او دویمه خبره دا ده چې که څوک ښه سړي سره بد هم وکړي، نو دی یې بېرته په بدو غچ نه اخلي، بلکې ښه سړی هغه دی چې د بدو په مقابل کې ښه وکړي، دا نو ډېر لوړ اخلاقي معیار دی.

خوشال بابا دا لوړ اخلاقي معیار یوې ثمر لرونکې ونې سره تشبه کوي او وایي هغه ونه چې مېوه لري هر څوک یې په کاڼو ولي، خو هغه ونه پر خپل ځای ولاړه وي او پر چا ګوزار نه کوي، بلکې مېوه ورکوي.

په بـارداره ونه تل وربږي کاڼي
ورته ګوره چې بارداره ونه څه کا

په همدې خـاطر خوشـال بابـا خلکـو تـه د اخلاقـو او زغـم توصـيه کوي، که څه هم دا يو مشکل کار دی.

خوشـال بابـا وايـي چـې دا دنيـا خـو تېرېـدونکې ده، بايـده دي چـې غوسه، کينه او نورې دعـوې ټولې پرېږدو ، کـه سـړی مـرګ تـه متوجه شي، نو واقعاً به کينې خوشې کړي.

د جهان کـينې غـوسې واړه تــــر شا کا
که سړی په وخت د قهر مرګ تر زړه کا

خوشـال بابـا انسـان لـه ځـان خوښـونې، ځـان ښـودنې، ځانپـالنې او خودبينۍ څخـه جهـان خوښـونې تـه رابـولي او وايـي کـه څـوک لـه ځانـه رابېل شي او د جهان په فکر کې شي نو بيا به د جهان ننداره وکړي.

خوشـال بابـا ددې خبـرې د اثبـات لپـاره ((لېمـه)) د مثـال پـه توګـه راوړي چـې هغـه ځـان تـه نـه ګـوري نـو ځکـه ټـول جهـان ورتـه ښـکاري، انسان هم بايد همدغه مثال خپل کړي.

دا په دا چې خودبيني ورڅخه نه شته
د جـهان نـنداري ځـکه دوه لـېمه کا

خوشال خان کینه او حسد د انسان د تباهۍ سببونه ګڼي او اروا پوهان هم دا خبره تائیدوي او وايي چې کینه او حسد انسان وجود ته د زهرو په شان مضر او خطرناک دي، خوشال بابا وايي:

په کینه په حسد هېڅ د چا ونه شي

هر سړی چې حسد کاندي ځان اوبه کا

خوشال بابا وايي او پvدي خبره ټینګار هم کوي چې سړی باید همېشه د ښو او نېکو خلکو نصیحت ته غوږ کېږدي او د بدو خلکو پر خبرو عمل ونه کړي.

نصیحت د نېکو ښه دی نه د بدو

کم بختان به بد فعلي د چا په خوله کا

خوشال بابا وايي چې خدای پاک شخص ته د ښو بدو اختیار ورکړی دی، هر شخص د خپلو اعمالو مسول دی.

و سړي ته يې اختیار ورکړ هوښیاره

که په هره چار کې خدای واړه خپل کړه کا

خوشال بابا وايي چې د وخت قافلې تېرېږي، د هر چا خپل کار دی چې له وخت څخه ښه ګټه پورته کوي او که نه، ښه کارونه کوي که بد، همدا عمل به يې د لارې مل وي.

ورځ او شپه په لار رواني قافلې دي

نـېك و بـد د قـافلې په لارې تله کا

خوشال بابا وايي چې له دنيا څخه سفر يو ازې دی، هر چا سره به يې خپل عمل ملګری وي، ښه عمل د لارې تر ټولو ښه ملګری دی او له خپل عمل پرته نور هېڅوک تاسو سره په لاره کې نه مل کېږي، نو بايده دي چې خپل عمل ښه کړو.

يـك تنـها پـه لارې تـلنه ده خـوشاله

په داهسې لار څوك څه د لارې مله کا

دا و لـه اخلاقـي پندونو ډک د خوشال بابا يو غزل، د خوشال بابا شاعري له داسې نورو پندونو او نصيحتونو ډکه ده چې کـه څوک يې په دقت سره ولولي نو د اخلاقي جرئت، قوت او پاکۍ سبب به يې شي.

د خوشال په غزل کې بزم او رزم

خوشال بابا په پښتو کې د بزم او رزم یاد توري او قلم د خاوند شاعر په توګه مشهور دي، چې په اکثرو شعرونو کې یې دا دوه عناصر ډېر ځلېدلي دي.

په پښتو کې نور داسې شاعران هم ډېر دي، چې یا یې په بزم کې شاعري کړې او یا هم په رزم کې او یا هم په دواړو کې.

خو خوشال په دې برخه کې تر هر چا زیات کار کړی دی او تر بل هر شاعره زیات مطرح دی.

خوشال لومړنی شاعر و چې په زیاته کچه یې له عربي ژبې څخه راغلي شعري فورم (غزل)له پښتني چاپېریال سره غاړه غړۍ کړ، ده د غزل په خپل دودیز مفهوم د غزل (تغزلي) مانا اورنګ هم وساته او د پښتني چاپېریال ځانګړنې، رزم، ملتپالنه، مېلمه پالنه، غیرت او ننګ یې هم ورسره مل کړل.

په حقیقت کې همدا خوشال بابا و چې پښتو غزل ته یې د بزم ترڅنګ د رزم رنګ هم ورکړ. او په یو واحد شعري فورم کې یې دا دواړه عناصر په موازي ډول شامل او تضمین کړل.

له نورو شاعرانو سره د خوشال بابا تفاوت په دې کې دی چې اکثرو شاعرانو د خپل یو واحد غزل زیاته برخه یا بزم یا هم رزم ته بېله کړې، خو د خوشال بابا ځانګړنه په دې کې ده چې ده د غزل بیت بیت کې د رزم او بزم بېلابېل محتویات داسې سره اوډلي او منظم کړي چې سړي ته هم خوند ورکوي او هم نوی رنګ لري.

توره چې تېرېږي خو ګزار لره کنه

زلفې چې ول ول شي خو خپل ياد لره کنه

پورتنی بيت د خوشال د يوه غزل مقفی بيت (مطلع) ده، د دې بيت لومړی مسره په (توره) پيل شوې او توره زموږ په رزمي ادبياتو او دود و دستور کې د غيرت، ننګ او همت سمبول دی.

توره نه يوازې د جنګ يوه فزيکي وسيله ده، بلکې هر څوک چې کوم ښه او ټولنې ته ګټور کار ترسره کړي، نو خلک وايي چې پلاني ((ښه توره)) وکړه، يا پلاني له پلاني سره ډېره ((توره)) وکړه يانې ښېګڼه يې ورسره وکړه. (زلفې) بيا د (تغزلي) مينې او عاطفې حالت لپاره راځي، چې د معشوقې د ښکلا يوه نښه ګڼل کېږي.

خوشال خان دا دواړه مفاهيم په يوه واحد بيت کې سره يوځای کړي او بيا يې يو ځانګړی جلا مفهوم ورڅخه جوړ کړی دی، د غسې سره لرې مفاهيمو يوځای کول تر خوشال دمخه په پښتو ادبياتو کې نه ليدل کېږي، خوشال په خپل همدې غزل کې وايي:

وينې مې د زړه خورې، مګر نو څه لره نه دی
زړه زما پيدا دی ستا خونخوار لره که نه
مې شته چنګ ونې شته د خپل يار سره خوشاله
خپل بياض په لاس کې ځه ګلزار لره که نه

په پورتنيو بيتونو کې هم د خوشال د رزم او بزم مفهوم نغښتی دی، د خوشال د رزم او بزم مفکوره د خوشال بابا ډېرو غزلو ته لاره کړې ده.

هغه عشق او توره لازم او ملزوم بولي او وايي چې توره هم د عشق په زور ترسره کېږي، يو څوک چې له کوم شي سره مينه ونه لري نو د

هغه د لاسته راوړلو لپاره توري هم نه وهي او څوک چې له څه شي سره مینه ولري د هغه لپاره توري هم وهي او قرباني هم ورکوي.

خوشال خان وايي:

بدرګه که محبت راسره نه وای
یکتنها به په خونخوارو لارو تلل څوک

خوشال توره او سرښندنه د مینې او عشق برکت بولي او پرته له هغه توره او سرښندنه ممکنه نه ده:

واړه عشق دی چې یې سر راته ګیاه کړ
ګنه زه په ځان مین د سرښندل څوک

خوشال په عشق او مینه کې دومره سرښندنې او ځان تېرېدنې ته حاضر دی چې ان که سر یې لاړ هم شي له خپلې معشوقې به تېر نه شي، دی دې ته هم حاضر دی چې آن د ژوند په بدل د معشوقې زړه لاسته راوړي ځکه نو خپلې معشوقې ته وايي:

ته مې وژنه د قصاص اندېښنه مه کړه
د خپل مرګ په تور به ونیسم یو بل څوک

خوشال په عشق کې سرتېري یو حتمي شرط ګڼي او وايي، هغه څوک چې په عشق کې له سر سره لوبې ونه کړي، هغه وصال ته نه شي رسېدلی او هغه څوک چې په دې لاره کې د سر قربانۍ ته حاضر نه وي هغه په هېڅ خساب دی.

په پالنګ د معشوقې ورځي سرتېري
هر عاشق چې تر سر تېر نه وي هم هېڅ

خوشال خان په عشق کې ډېرې خبرې په توره فیصله کوي او دغه راز که معشوقه وغواړي دی د خپل سر تېغ ((غوڅونې)) ته هم حاضر دی، مقصد دا چې معشوقه یې خوشاله شي.

په درست جهان به وي یو زما غوندې رسوا بل
ورځم توره وکښلې چې مین واوم په تا بل
نن ماوته چا ووې چې اشنا غواړي خپل تېغ نه
د خدای لپاره کوم به له صابر وي اشنا ستا بل

خوشال په مینه کې خپلې معشوقې ته دومره وفاداره دی چې له خپلې معشوقې پرته د بل چا عادي ستاینه هم نه شي اورېدلای، ځرنګه چې خوشال خپله یو توریالی او ننګیالی شخص و، نو په عشق کې هم ځینو پوښتنو ته د تورې ځواب مناسب بولي.

چې ستا له زېبا مخه څوك بل مخ راته وستایي
یو هسې قهر راشي چې که غوځ د هغه سر کړم
رښتیا خبره ښه ده راته غوږ باسه خوشاله
که تېر تر سرومال شوې زما ځانه خوله به درکړم

خوشال بابا په مینه کې دومره ژور نظر لري چې ان د قتل لپاره هم د ((عشق شریعت)) له نظره فتوا ورکوي او وایي چې د عشق په شریعت کې سر بایلل، قصاص او دیت نه لري. او خپلې معشوقې ته وایي چې زما له مرګه وېره مه کوه:

له مرګه مې څه غم کړې چې د عشق په شریعت کې
قاتل په شرعه خلاص دی له دیته له قصاصه

خوشال د پورتنۍ قربانۍ ترڅنګ بیا هم په خپله اراده دومره ولاړ دی چې خپلې معشوقې ته خطاب کوي:

کـه لاس مـې رقیبان په تېره توره سره پرې کا
لمن به دې بیا هم زما له لاسه نه شي خلاصه

خوشال بابا د یوه خان، امیـر او زورور شـخص پـه توګـه پـه شـاعرۍ کې د رزم او بزم په برخه کې تل هغه خبره کړې چې دده د پخـې ارادې او لوړ همت ښکارندويي کوي. سره له دې چې مینه داسې یو شی دی چې ډېر زورور هم ورته تسلیم شوي او هم زبون شوي خو د خوشـال د کـلام ښېګڼه په دې کې ده چې دده هر کله له بزم سره رزم یو کړی، نـو پښـتني عنعناتو ته يې ډېره ترجیح ورکړې ده.

د خوشال په شان یو هوډمن شاعر په داسې یوه کلتـوري ټولنـه کـې چې د مینې لپاره يې چاپېریال ډېر محدود او اغـزن و، پـه څرګنده د کلتــور بنــدیز و، مــذهبي دریخونــو او نــورو خنــډونو پــر وړانــدې ودرېږي، د رزم او بزم چغه پورته کوي.

د خوشال په یوه قصیده کې پښتني ننګ

د افغانانو ملي اتل او لوی شاعر خوشال بابا هغه لوی او عظیم شاعر دی، چې د تورې او قلم د څښتن نوم یې ګټلی دی.

خوشال بابا نه یوازې یو لوی شاعر او لیکوال و، بلکې یو قومي مشر، سیاستوال او ټولنیز شخصیت هم و. پر دې سربېره یو عالم او مفکر هم و. دده د فکر پلوشې دده په منظومو او منثورو اثارو کې ځرګندې دي. خوشال خان په خپله شاعرۍ کې د غزل، رباعي او قصیدې فورمونه زیات استعمال کړي دي، نور شعري فورمونه یې هم کارولي، خو د شعر زیاته برخه یې په دې فورمونو کې ده، خوشال بابا په لسګونو قصیدې لیکلي، چې د بیتونو شمېر یې له (۱۸) نیول بیا ان تر (۱۵۰) بیتونو هم اوړي.

موږ یې یوازې یوه قصیده یا بولله، چې ((پښتني ننګ)) نومېږي د بېلګې په توګه را اخلو، پر محتوا او شکل یې بحث کوو.

الف: د شکل له مخې:

د پښتني ننګ قصیده ټوله (۵۲) بیتونه لري او په (۱۲) څپیز جوړښت ویل شوې ده. مطلع یې دا ده:

پرورده که د مغولو په نمك يم
د اورنګ له جوره هم له غرېوه ډك يم

په دې قصيده کې په مطلع کې ((نمک)) او ((ډک)) دواړه د قافيې کلمې او د نورو مصرعو قافيه يې د قصيدې د فورم د خصوصياتو له مخې همدا د مطلع قافيه تعقيبوي (يم) (يم) چې په ټوله قصيده کې په يو شکل او يوه مانا تکرار راغلي دی، د رديف د تعريف له مخې د دې قصيدې رديف ګڼل کېږي.

د دې قصيدې د ټولو مصرعو د څپو شمېر يو برابر يانې (۱۲) څپه ييز دی.

دا وې د دې قصيدې د شکل په باب لنډې څرګندونې. اوس راځو د دې قصيدې معنوي خواوو ته:

ب: د محتوا له مخې:

له څنګه چې ټولو ته څرګنده ده خوشال خان د پښتنو يو ملي او سياسي مبارزو، نو دده مبارزه دده په شاعرۍ کې هم منعکسه شوې ده، خوشال د يو لوی خان او د سيمې د يوه سردار په توګه د هغه وخت د شرايطو او تعاملاتو په پام کې نيولو سره يو څه وخت د مغولو د واکمنۍ په کړۍ کې هم پاتې شوی، خو دده ملي شعور او ولولې هغه زيات له مغولو سره همکارۍ ته پرېنښود او د خپل قوم پر خوا ودرېد.

په دې قصيده کې همدغو حالاتو او پوښتنو ته ځوابونه ورکړل شوي او د هغه چا شکونو ته هم ځواب ويل شوی، چې پر خوشال بابا يې د مغولو د پلوۍ شک کاوه، د قصيدې په لومړي بيت کې دا موضوع واضح شوې ده:

پرورده که د مغولو په نمك يم

د اورنګ له جوره هم له غرېوه ډك يم

په ناحق يې په زندان کړم يو څو کاله

خدای خبر دی که پ خپل ګناه زه هك يم

خوشال خان وايي، چې دا درسته ده چې مغولو ماته جاګير او منصب راکړی و، خو پر زړه يې هم داغلی يم، هغه وايي ما ځکه له مغولو سره ورانه کړه، چې زه د مغولو په نيتونو پوه وم. هغوی پښتنو ته په زړه کې کينه لرله.

پښتنو سره زړه تور دی د مغولو

خبردار يې په نيتونو يك په يك يم

خوشال بابا وايي پر هغې نوکرۍ دې اور پورې شي چې د سړي عزت او پت په کې خوندي نه وي.

خوشال خان سره د خپل قام غم او د هغه د خلاصون لپاره لوی فکرونه وو، د مقام او منصب وږی نه و.

اور يې پورې په منصب په نوکرۍ شه

چې تر فهم و تر نظر د مغول کك يم

په خپل نام و ننګ چې راشم لېونی شم

خبردار کله په سود او زيان د لك يم

خوشال بابا وايي له ما سره لوی لوی فکرونه دي، زه ډېر لرې نظر کوم، د خپل قام راتلونکی غواړم، اراده مې د زمري په څېر ده.

لکه باز په لوی لوی ښکار زما نظر دی

نه چې ګرځي ګونګټې نيسي بادخورك يم

او کله چې خوشال خان د مغولو نوکري پرېږدي، نو دی روحاً ډېر زيات خوشالېږي او د ازادۍ احساس کوي او دا ازادي ان د فرښتو د مرتبې په څېر ګڼي. کله چې دی د مغولو له نوکرۍ خلاص شو، نو خان ورته (ملک) ښکاري.

چې منصب مې د مغول خوړ يو ملك وم

چې منصب د مغول نه شته اوس ملك يم

د فرمان د پروانې حکم يې نه شته

شکر دا چې په خپل حکم په خپل وك يم

خوشال چې یو ځل د مغولو پرضد مبارزه پیل کړه او پس له بنده یې دا عزم وکړ، چې یا به مخ مکې ته کوي او یا مغولو سره رزم، نو بیا تر پایه په خپل دې هوډ ټینګ ودرېد.

چې نیولی مې دا هوډ د ننګ او نام دی
که له خپله هوډه واوړم کنیزك یم
د کریز بنې مې تویې لکه باز کړې
ګومان مه کړه چې بې پرونو ښاپېرك یم

خوشال تل په خپلو شعرونو کې د پښتنو له خپلمنځي اختلافونو او نیمګړتیاوو سر ټکولی دی او دا یې د دوی د شاته والي او کمزورۍ غټ عامل بللی دی. په دې قصیده کې یې هم دې نیمګړتیا ته یو ځل بیا اشاره کړې ده:

په بل غشي ټوپك هیڅ ویشتلی نه یم
که ویشتلی یم خو بیا په خپل ټوپك یم
د خټکو حقیقت راته ښکاره شو
زړه مې بد له خپله ځانه چې خټك یم

خوشال بابا د ژوند ناخوالو ته هېڅکله هم تسلیم شوی نه دی، دی وايي که هر څومره مشکلات شته، خو بیا هم ورته سرټیټي په کار نه دي او خپله دا قصیده په همدې پخه اراده پای ته رسوي.

که مې عمر د عـفد به کال کې آس دی
د سوارۍ په کار کې ټینګ لکه اوزبك یم
که مې خپل دي که پردي دي چې بې ننګ وي
تېره توره د بې ننګو د تارك یم
د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګیالی د زماني خوشال خټك یم

د غلو ډیوه

(د استاد الفت د یوه نثر شننه)

دا خبره ټولو ته څرګنده ده چې استاد ګل پاچا الفت د پښتو د معاصر هنري نثر یو غوره استاد دی، د هغه نثري ټوټې لویې دي که وړې ټولې له مانا مالا مال دي، په همدې خاطر د استاد هر نثر چې څوک لولي یوه ژوره مانا ورڅخه اخلي او د ښه اجتماعي ژوند پر لوري لوستونکي ته لار پرانیزي. زه دلته یوازې د استاد الفت یوې وړې نثري ټوټې ته اشاره کوم چې څومره د یوې ټولنې د ویښتابه لپاره ژور پیغام لري او څنګه خلک هڅوي چې د علم په رڼا ځان سمبال کړي او خپل ژوند له تیارو وژغوري. استاد الفت په دې نظر دی چې له هر امکان او هرې رڼا څخه باید ګټه پورته شي او ژوند ته ورپېښ خطرونه پرې له منځه یوړل شي. که څه هم دا امکان د بل چا له خوا د بل ارمان او بل مقصد لپاره کارېدلی وي. وګورئ د استاد الفت لارښوونې د هغه په دې وړې نثري لیکنې کې !.

د غلو ډیوه

سپوږمۍ ورکه شوه، شپه ډېره تپه تیاره وه، غله په تورتم کې راغله په کاله راننوتل. دوی خبر نه وو چې ښه ښه مالونه چېرته ایښي دي، ځکه یې ډیوه ولګوله او مال یې لټاوه. د کور و کلي خلکو چې رڼا ولیده

راپاڅېدل د غلو مخه يې ونيوله او غله يې وپېژندل. يوه وويل: له تورتم نه د غلو ډيوه هم ښه ده. موږ غله په رڼا کې وليدل او راويښ شو. هو! موږ غلو راويښ کړو. زموږ په کور کې غلو ډيوه ولګوله.

په پورتني نثر کې د ژوندانه د سوکالۍ لپاره ډېر ژور پيغامونه بيان شوي دي. يو پيغام دادی، د چا په کور کې چې رڼا نه وي ياني د پوهې رڼا، د هغوی به همېشه غلا کېږي، څوک چې پر دايمي خوب ويده وي، هغوی دې هم دا طمع نه کوي چې غله به يې پر کور نه ورخېږي.

تياره د نامشروع کارونو لپاره زمينه برابروي او رڼا د مشروع هڅو لپاره، د علم او رڼا ګټه داده چې خلک بېځايه خوب ته نه پرېږدي او د غلو مخه نيسي او داسې نور پيغامونه. ددې نثري ټوټې بل مثبت پيغام دادی چې خلک بايد له رڼا څخه ګټه واخلي او دې پسې ونه ګرځي چې دا رڼا چا بله کړې ده. د (غلو ډيوه) کې د حضرت بي بي عايشې(رض) د وينا هغه پيغام هم پروت دی چې ويلي دي ((د ډيوې رڼا نه ګټه واخلئ، دې پسې مه ګرځئ چې دا ډيوه چا بله کړې ده.))

دلته هم ډيوه غله بله کړه او د خپلې ګټې لپاره يې بله کړه خو ګټه يې کور والا او د کلي خلکو ته ورسېده. استاد الفت په ډېر ظريفانه ډول د هغو خلکو حالت ته اشاره کوي چې کلي کې يې تياره ده او په ژورو خوبونو کې ډوب دي، دوی ته شرم په کار دی چې غله د دوی

کلي ته په دومره ازاده توګه راځي چې ان په جرئت سره ډېوه بلوي او د خپلې غلا په لټه کې دي. استاد الفت په ډېر ظرافت خلک د تمبلۍ له خوبه ویښتابه او له تیارې څخه رڼا ته رابولي او رڼا د انساني ژوند د سوکالۍ ښه لار او وسیله ګڼي. د استاد الفت دا نثر نه یوازې د مانا له پلوه مالا مال دی، بلکې ډېرې لفظي ښکلاوې هم لري. وړې وړې مستقلې او متممې جملې لري، هره جمله یې یو خاص اهنګ لري چې د لوستلو پر وخت لوستونکي ته هېڅ ډول ستړیا نه پېښوي، اضافي کلمې او د عطف توري په کې ډېر نه دي راغلي، دا سې مغلق لغتونه په کې نه شته چې څوک یې پر مانا پوه نه شي، ژبه یې عامې محاورې ته سل په سلو کې نږدې ده، د ظرافت او دقت کیفیت په کې ډېر زیات دی، په همدې خاطر خو پـه ډېرو قوي هنري نثرونو کې حسابېدلای شي.

((ادبي بحثونه)) د تحقيق د اصولو له نظره

((ادبي بحثونه)) د ګل پاچا الفت هغه اثر دی چې د پښتو ټولنې له خوا په (۱۳۲) مخونو کې چاپ شوی او پر (۱۳۲۴ل) کال يې د خوشحال ادبي جايزه ترلاسه کړې ده.

استاد الفت په خپل دې اثر کې د غه لاندې موضوعګانې څېړلي دي: ((ادبي بحثونه، ادب، د ادب د کلمې تاريخ، د ادب تعريف، شعر، شعر د خوشال خان په نظر کې، شعر د حميد په نظر، شعر د شيدا په نظر، شعر د عليخان په نظر، په ژوند کې د شعر او ادب اغېزه، د ادب تاثير په اسلامي فقه او ديني احکامو کې، د ادب ښه او ګانه او عاميانه بلاغت.))

د استاد الفت پر پورتني اثر په دوو مخونو کې پوهاند صديق الله رښتين يوه لنډه سريزه هم کښلې، چې د استاد الفت د ليکوالۍ د پياوړتيا يادونه په کې شوې او د هغه ځينې اثار يې معرفي کړي، خو په خپله د دې اثر ((ادبي بحثونه)) د محتوياتو د څېړنې او ارزونې په باب يې څه نه دي ويلي. ((ادبي بحثونه)) اثر خپله د ليکوال له خوا هم سريزه نه لري، چې د دې کتاب هدف يې په کې څرګند کړی وي. د تحقيق د اصولو له نظره يو تحقيقي او تحليلي اثر بايد يوه سريزه ولري، چې ليکوال په کې معمولاً د خپل اثر د ليکلو ضرورت څرګندوي، دغه راز ليکوال په سريزه کې د تحقيق يا تحليل ميتودونه هم په ګوته کوي چې له کوم ميتود او تحليل څخه يې کار

اخیستی دی. سربېره پر دې لیکوال هغو نیمګړتیاوو ته هم اشاره کوي چې دی یې پر حل بریالی شوی نه دی او ددې ترڅنګ د تحقیق خپلې منابع هم ښیي چې له دغو سرچینو څخه ددې اثر په بشپړاوي کې کار اخیستل شوی دی. البته دا د نوي تحقیق د نویو اصولو څو معیارونه دي، خو کوم وخت کې چې استاد الفت دا اثر لیکلی په هغه وخت کې په پښتو ادبیاتو کې د تحقیق اصول او معیارونه په هغې کچې نه وو لکه اوس چې دي. د تحقیق منابع هم کمې وې، یوازې د ساحوي تحقیق منابع زیاتې وې او په پښتو ژبه لیکل شوې منابع ډېرې لږې وې. د پښتو ادبیاتو پنځو ځلانده ستورو ((استاد پوهاند علامه عبدالحی حبیبي، استاد عبدالروف بېنوا، استاد قیام الدین خادم، استاد ګل پاچا الفت او استاد پوهاند صدیق الله رښتین)) هغه شخصیتونه وو چې د ادبیاتو په هر ډګر کې یې ډېر ابتکارونه وکړل او ډېر نوي اثار یې رامنځته کړل. د تحقیق په برخه کې هم دوی ټولو ډېر اثار ولیکل چې لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي خو بېخي په سیمه کې د یو لوی محقق په توګه راڅرګند شو او د یوه ستر محقق او مورخ مقام یې وګاټه، همدا پنځه ستوري په تېره بیا استاد حبیبي هغه کسان دي چې په پښتو ادبیاتو کې د نوي تحقیق پیلوونکي او مبتکرین ګڼل کېږي.

لکه څنګه چې ژوند په ډېرې چټکۍ سره روان دی او په هر څه کې بدلون راځي، د تحقیق په اصولو او معیارونو کې هم نوي شیان زیاتېږي، خو د تحقیق اصل او جوهر (د حقیقت پلټنه) پر خپل ځای دی.

استاد الفت خپل دا اثر له نن (۱۳۸۲ل کال) څخه نږدې شپېته کاله دمخه لیکلی و، هغه وخت د پښتو ادبیاتو په هر ډګر کې نویو اثارو ته ضرورت و او دې اثر د هغه وخت او بیا تر ننه پورې د ادبي څېړنې او ارزونې په برخه کې ډېرو پوښتنو ته ځواب ویلی او وایي یې. خو که اوس موږ د اوسني تحقیق معیارونه پرې تطبیقوو، دا سل په سلو کې نه تطبیقېږي. د ساري په توګه د تحقیق اوسني اصول دا دي چې په هره لیکنه کې چې له چا څخه نقل قول کېږي باید د هغه ماخذ هم ورسره ذکر شي. خصوصاً چاپي ماخذ، د ماخذ لیکل ضروري دي، چې که د چا پر هغې لیکنې شک پیدا شي اصلي منبع ته یې مراجعه کولای شي.

دغه راز که موږ په تحقیق کې له متبرکو لارښوونو لکه د قران عظیم الشان د ایتونو او د نبي کریم(ص) له حدیثو څخه ګټه پورته کوو، نو ضروري ده چې د قران عظیم الشان د پارې، سورت او ایت د شمېرې ذکر وکړو، دغه راز که د احادیثو یادونه کوو نو مجبور یو د راوي، صحیح، ثقه احادیثو او همدارنګه د احادیثو د کتاب ذکر وکړو. استاد الفت د یوه دیني عالم په توګه ښه پوه دي چې د دین له ډېرو لارښوونو واقف و، خو هغه څوک چې د استاد الفت دا اثر لولي هغوی د استاد په شان د اسلام دین څخه پوره واقف نه دي، نو چې که کوم ځای کې د ایت او حدیث ذکر کېږي د اوسني تحقیق له نظره په کار ده چې موخذ شوی حدیث د کتاب او راوي ذکر په کې هم راغلی وای چې لوستونکو ته یې ګټه نوره هم زیاته شوې وای. په دې اثر کې د ادب د کلمې د ریښې په هکله راغلي: ((ځینې وایي چې دا کلمه د

جاهلیت په زمانه او د اسلام په ابتداء کې نه وه، ځکه چې نه د هغه وخت په ادبي اثارو کې راغلې ده او نه په قران کې شته، بلکې لومړی ځل دا کلمه په نبوي حدیث (ادبنی ربی فاحسن تادیبی) کې ذکر شوې ده، (دا حدیث محدیثینو په دې الفاظو نه دی ذکر کړی) ځینې نور وایي دا کلمه د جاهلیت په زمانه کې هم وه او دا چې د هغه وخت په اشعارو او قران کریم کې نه شته، ددې دلیل نه شي کېدی چې دا کلمه په هغه وخت کې هډو موجوده نه وه.

دوی د خپلې مدعا د ثبوت لپاره دا دلیل راوړي چې کوم وخت دا کلمه په حدیث او د اصحابو یا تابعینو په اقوالو کې راغله او هېچا د مانا او مفهوم پوښتنه ونه کړه، معلومه شوه چې پخوا هم وه او ارتجالانه ده ویل شوې، وایي چې دا کلمه د حضرت علي(رض) په اقوالو کې هم ډېره راغلې ده او د جاهلیت په وخت کې هم د (اکثم) بن صیفي د بني تمیمو مشهور خطیب ذکر کړې ده.))(۱)

د تحقیق د اوسنیو اصولو له نظره کوم نبوي حدیث چې په لیکنه کې ذکر کېږي د هغه د اخځ منبع هم باید ورسره یاده شي.

په (ادبي بحثونه) کې څوارلس بېلا بېلې لیکنې راغلي، سره له دې چې ټولې د ادبیاتو په دایره کې شاملې لیکنې دي، خو بیا هم هره موضوع په جلا جلا ډول څېړل شوې ده. د تحقیق د اوسنیو اصولو له مخې په هره لیکنه کې چې له کوم ماخذ څخه ګټه پورته کېږي یا د لیکنې په لمنلیکونو کې او یا هم د لیکنې په پای کې هغه ماخذ ذکر کېږي، خو د استاد الفت په دې څوارلسو لیکنو کې نه په لمن لیک

(۱) ادبي بحثونه (۷) مخ.

کې او نه هم د لیکنې په پای کې د ماخذونو یادونه شوې ده. ددې یوه وجه شاید دا وي چې د استاد دا لیکنې تر تحقیقي هغو زیاتې تحلیلي دي، استاد یوه موضوع ټاکلې د هغې په اړه یې ژوره مطالعه کړې او بیا یې د هغې مطالعې نچوړ د هغې له استدلالونو سره یوځای د لوستونکو مخې ته ایښی دی. استاد الفت چې په دې اثر کې هره لیکنه کړې د هغې هدف او د هغې د موضوع د حقانیت ثابتول دي، دا داسې موضوعګانې نه دي چې نوي تحقیق ته اړتیا لري، بلکې ډېرې زیاتې ژورتیا او تحلیل ته ضرورت لري، د لوستونکو لپاره دا موضوع مهمه نه ده ګڼل شوې چې شعر څه وخت پیدا شوی او ادبیات څه شی دي؟ بلکې هدف دادی چې د ټاکل شوې موضوع ماهیت او ارزښت لوستونکي ته توضیح، تشریح او د هغوی قناعت حاصل کړي. د ماخذونو د نشتوالي یو بل علت شاید دا وي، استاد الفت چې د یو بل چا له فکر او محتوا څخه څه انتقالوي موخه یې دا ده چې موضوع پرې توضیح کړي، بله خبره دا ده چې دا محتوا دومره مشهوره او څرګنده وي چې چاته په کې د ماخذ پلټنې ضرورت او پوښتنه نه پیداکېږي. وګورئ (شعر د خوشحال، حمید، شیدا او علیخان په نظر) لیکنو کې هم کوم شعرونه چې راغلي، کېدی شي ددې علت دا وي چې دا دومره مشهور شاعران دي چې هرڅوک یې له شعرونو سره اشنا دي او په تېره بیا ددې شاعرانو هغه شعرونه چې د شعر په باب یې ویلي دي. لکه د خوشال بابا دا شعر:

((لکه غشي له بویه تیر انداز
هسې شعر له بویه سحر ساز
همېشه د زړه په لاس تله د وزن

زيـــات وكـــم لـــه وزنـــه يـــو تـــورى غمـــاز
پـــه تـــور اس د حقيقـــت نـــاوې ســـپره كـــا
پـــه ســـپين مـــخ پلـــو نيـــولى د مجـــاز
ســـل جلـــوې ســـل كرشـــمې ســـل مكيږونـــه
پـــه نظـــر كـــې يـــې ښـــكاره د ســـترګو نـــاز.))(١)

د حميد بابا دا شعر:

((شعر نه دا خوناب د زخمي زړه دی
يا دستي وتلی دم د خولې د مړه دی
يا نغمه د نيم بسمل مرغه د خولې ده
يا مجنون تـه مـعمـا ښكلـې ليلی ده
يـا د ويـنو ابـاسيـــن وهـلـی موج دی
يا له ښاره د حيرت وتلی فوج دی.))(١)

همدارنګه د كاظم خان شيدا شعر:

((مضمون د شعر لكه پيكـــر دی
رنګين الفاظ يې رخت وز يور دی
ورتــه ضـرور دي دا دواړه څـــيزه
پيكر كه هر څو دلربا تر دی.))(٢)

دا ډول شعرونه په پښتو شاعرۍ كې دومره مشهور دي چې نږدې هر پښتون شاعر ورسره اشنا دی، نو كه ماخذ ذكر هم نه شي او هغه هم

(١) ادبي بحثونه، ١٥-١٦ مخونه.
(١) ادبي بحثونه، ١٩ مخ.
(٢) ادبي بحثونه، ٢١ مخ.

په تحلیلي لیکنه کې ډېره نیمګړتیا نه ګڼل کېږي، خو که یو سوچه تحقیقي لیکنه کېږي، نو بیا ضرور ده چې ماخذونه په پوره او دقیق ډول وښودل شي.

لکه څنګه چې د مخه مو وویل د استاد الفت دا لیکنې زیاتره دده د هغې مطالعې او استدلال او دده د خپل منطق زېږنده دي چې تر دې لیکنې د مخه دده په ذهن کې راټول شوي او په دې لیکنه کې یې د هغو له نچوړ څخه ګټه پورته کړې ده، کله چې د یوه مطلب مانا خلاصه کوو او یا هم د هغه شیره راباسو ممکنه نه برېښي چې هغه ماخذ دې کټ مټ هماغه شان ذکر شي ځکه دا محتویات په هغ ماخذ کې په همدې بڼه نه دي راغلي، البته د مانا اتفاق ورسره شته.

د تحقیق یو اصل دا هم دی چې د کتاب په باره کې د کتاب په پای کې یوه نسخه هم راځي، چې لیکوال په هغې کې هڅه کوي د هغو ټکو یادونه وکړي چې دی یې په ترسره کولو کې بریالی نه شو او د خپل کړي کار نتیجې ته اشاره کوي او کله کله دا غوښتنه هم کوي چې ما تر دې حده خپل کار ورسوه او هیله لرم چې نور یې په اینده کې د نویو منابعو د تعقیب له لارې پوره کړي، په ادبي بحثونه اثر کې د دې خبرې یادونه نه ده راغلې یانې کتاب له کومې نتیجې پای ته رسېدلی دی.

سربېره پر دې اکثره تحقیقي کتابونه په پای کې نښلونې، تعلیقات او نوم ښودونه لري چې د کتاب د ځینو محتویاتو شرح هلته راځي، سخت لتونه هم په کې تشریح کېږي او د مهمو ځایونو، شخصیتونو او سیمو نومونه هم په کې ذکر کېږي، چې دا له

لوستونکي سره مرسته کوي، چې کتاب په هر اړخیز ډول مطالعه کړي. خو دا اثر دا ډول ځانګړتیاوې نه لري او علت یې شاید دا وي چې دا اساساً تحقیقي اثر نه دی، بلکې یو تحلیلي اثر دی او بل دا سې سخت الفاظ، لغت د ځایونو او شخصیتونو نومونه په کې نه دي راغلي چې هغه دې لا نورې شرحې او تفصیل ته اړتیا ولري، دا (ادبي بحثونه) دي او دا بحثونه تر هغه تعقیب شوي چې لیکوال باوري شوی چې د لوستونکي قناعت حاصل شوی، نو ځکه د تحقیق د هغو نویو معیارونو تطبیق ته اړتیا نه لیدل کېدله، زما په نظر (ادبي بحثونه) اثر په پښتو ادبیاتو کې یو ډېر ګټور تحلیلي اثر دی، نه تحقیقي، خو د تحقیق یو څه ځانګړتیاوې هم په کې شته، نو له همدې کبله مورږ د منطق، تحلیل او استدلال پر داسې یو ارزښتمن کتاب د تحقیق ټول اوسني معیارونه نه شو تطبیقولای.

د مومن خان او شیرینو کیسه

یوه تراژیکه حماسه

((حماسه په ادبي ډولونو کې ډېر لرغونی ډول دی. په حماسه کې تر تاریخي دورانه وړاندې زمانو وقایع راغلي وي او په حقیقت کې د لومړنیو زمانو ګزارش دی. حماسه په هغه دوران کې د یو ملت ارمانونه بیانوي چې تاریخ، اسطوره، خیال او حقیقت ټول په کې سره ګډ برېږي.))

د دوکتور سیروس شمیسا په نظر ((حماسه قدیمترینه او مهمترینه ادبي نوع ده چې د قبل التاریخ زمانې تاریخ بیانوي.))

((ځنګه چې حماسې د ډېرو لرغونو او لومړنیو وختونو خاطرې دي، نو په دې حساب د شفاهي کیسو او نکلونو په شکل سینه په سینه رانقل شوي او تر هغې چې په یوه زماني مقطع کې یې څوک لیکلو ته پیدا شوي او لیکلي یې دي.))

په حماسه کې معمولاً د یو قوم، قبیلې او یا شخص د مېړانې او توري کیسې او جنګي کارنامې په حکایتي ډول بیانېږي. د حماسې یو شرط دادی چې پېښې په کې په داستاني ډول بیان شوي وي. حماسه کېدی شي منظومه او یا هم منثوره وي.

ادبپوهانو د حماسې د خصوصیاتو په لړ کې ځینې داسې خصوصیات په ګوته کړي چې هغه عام دي او د نړۍ د بېلابېلو ژبو په اکثرو حماسو کې دا خصوصیات موجود دي چې د حماسې عام خصوصیات ګڼل کېږي او بل د پښتو حماسې خصوصیات دي چې هم له نورو حماسو سره اړخ لګوي، خو ځینې یې داسې دي چې د نورو ژبو په حماسو کې نه شته او یوازې د پښتو حماسو ځانګړنې دي چې دا ډول ځانګړنې اکثره له پښتني کلتور، دود او دستور او ټولنیزو تعاملاتو سره تړلي دي. موږ به دلته د حماسې ځینو عامو او د پښتو حماسو خاصو ځانګړنو ته نغوته وکړو او بیا به د (مومن خان او شیرنو) حماسه د همدې خصوصیاتو په پام کې نیولو سره تحلیل کړو:

- هر حماسي اثر کې د جنګ، بهادرۍ، مېړانې، پهلوانۍ او شهسوارۍ کیسې راغلي دي.
- په حماسو کې د حیواناتو نقش ډېر ستر دی.

- د حماسو اتلان معمولاً داسې کسان وي چې له هیولاوو او وحشتناکو حیواناتو سره مقابله کوي.

- په حماسه کې یاد شوي بوتې، ونې او مېوې زیاتره جادویي او خارق العاده خصوصیات لري.

- د حماسو اتلان معمولاً فوق الطبیعي انسانان ښودل کېږي.

- د حماسو د اتلانو کارونه اکثره خارق العاده وي او د منطق په تله نه تلل کېږي.

- د حماسو اتلان د خپل ژوند په برخه کې له خپل یو ضد قهرمان سره مخامخېږي.

- د حماسو اتلان اکثره په یو خطرناک او اوږد سفر وځي.

- د حماسو قهرمانان ډېرې کارنامې ترسره کوي چې زیاتره ملي او معنوي ارزښتونه لري.

- د حماسې اتل په یوه مهیجه صحنه کې له خپل اصلي دښمن سره جنګ کوي.

- د حماسو اتلان تن په تن جنګونو کې له بېلا بېلو وسلو څخه کار اخلي لکه نېزه، خنجر، توره، غشي لیندۍ او نور...

- د جنګ په افزارو کې فرېب او غولونه شامل دي.

- په حماسو کې عینیت، ساده ګي، اقتدار او عظمت لیدل کېږي.

- ټولې حماسې عالي سبک لري او زاړه کلمات په کې راغلي وي، ماناوې یې جدي وي.

پښتو حماسې پر پورتنیو ځانګړنو سربېره د خپل کلتور خاص رنګ هم لري، د مرحوم محمد ابراهیم عطایي په نظر: ((په دې شفاهي داستانونو کې ټول برخوردونه په حقوقي لحاظ د قبیلې د قبول شوي حقوقي تعاملاتو تابع وي او واقعات که د تصادف له مخې هم پېښ شوي رنګ اخلي، نو د خپلې قبیلې حقوقي حریم د هغه حدود ټاکي.)) ((زموږ حماسې د ننواتو، ننګې، پور، شرم، پړې، ساري، هډ او هډماتي کودونه د حماسې د واقعاتو د بیان په ترڅ کې په خپل ځای کې پداسې حال کې استعمالېږي چې زموږ د ټولنې د عنعني نظام څېره په کې له ورایه ښکاري.))

اوس غـوارم د مـومن خـان او شـيرنو کيسـه د حماسـې د همـد غو معيارونو په رڼا کې وڅېړو، لومړی به د دې کيسې لنډيز راوړم.

د مـومن خـان او شـرينو کيسـه د فولکـور د يـوې برخـې پـه توګـه موجوده وه، د هغې له بېلابېلو وريانتونو څخه يو وريانت يې محمد ګـل نـوري پـه خپـل مشـهور اثـر (ملـي هنـداره) کـې راوړی دی. دا اثـر لومړی ځل (۱۳۱۸ل) کال په کابل کې چاپ شوی او تـر هغـه وروسـته د بېلابېلو سوداګرو له خوا څو ځله چاپ شوی دی، د دې کيسـې لنـډيز دادی:

دوه ورونه وو، يو يې د قوم مشر و او اوه زامن يې درلودل، دې بـل ورور يـې زوی او لـور نـه درلـودل د دواړو ورونـو مـاينې سـره برابـرې شوې، مشر ورور يې کشر ته وويل که ستا لور وزېږېده او زما زوی نو ستا لور به زما زوی ته راکوې او کـه سـتا زوی وشو، نو زه بـه مـې لـور سـتا زوی تـه درکـوم، کشـر وويـل ښـه. نهـه مياشـتې او نهـه سـاعته وروسته خدای کشر ته زوی ورکړ او مشر ته لـور ورکـړه. د کشـر د زوی نوم مومن خان شو او د مشـر د لـور نـوم شـيرينو شـوه. د دوی دواړو پـه کوچنيتوب کې مينه وه، څه مـوده پـس دواړه ورونـه مـړه شـول. د مشـر ورور زامـن يـې پـه مشـرۍ جـوړ نـه شـول، نـو مـومن خـان ورتـه وويـل مخکـې مشـري ستاسـې وه خـو اوس زه مشـري غـواړم. نـيم ولـس پـر

مومن خان ودرېد ، فیصله په دې وشوه چې د نیم ولس مشر به مومن خان وي او د نیم به زبردست خان، (د مومن خان د تره مشر زوی). دې کې مومن خان خپلو تره زامنو ته د شرینو په باب جرګه ورولېږله چې تره یې ده ته ورکړې وه او دوارو په زړه کې پټه مینه لرله. خو زبردست خان وویل چې زه هېڅکله خپله خور نه درکوم، خو د جرګې په مخکې یې یو شرط پرې کېښود چې په دغه سپر دې دولس منه سپره یانې بتکې ماته راکړي، نو بیا یې ورکوم که نه وي هېڅ. مرکې قبوله کړه، مرکې مومن خان ته جریان تېر کړ نو مومن خان دا ناره وکړه:

راځئ راځئ چې سره ځونه

د شرینو ورور مې غواړي په بارونه

مومن خان وویل چې زه خو دومره بتکې نه لرم، زبردست خان ما سره زبردستي کوي، نو ښه ده چې وطن پرېږدم او هندوستان ته لاړ شم. دې کې شیرینو خبره شوه، نو زړه یې طاقت ونه کړ تور پړونی یې پر سر کړ او په یو تراټ راغله نو یې دا ناره پرې وکړه:

تا د سفر موزې په پښو کړې

د زېړو ګلو باغ په چا سپارې مینه

مومن خان په ځواب کې دا ناره پرې وکړه:

ما د سفر موزې په پښو کړې

د زېړو ګلو باغ پر خدای سپارم مینه

شیرینو ورته وویل چې ولې ځې؟ مومن خان وویل چې ستا ورونه دومره بتکې غواړي دا خو زه نه لرم، نو شیرینو ناره پرې وکړه:

د هندوستان ولور ته مه ځه

د شیرینو ولور دې ما واخله مینه

مومن خان په ځواب کې وویل:

د هندوستان ولور ته ځمه

د شیرینو ولور په خپل لاس وګټمه

شیرینو فکر وکړ چې په دې نارو خو ونه ګرځېد راځه بله ناره پرې وکړه چې د پښتنو خوښه نه ده نو بیې دا ناره پرې وکړه:

د هندوستان ولور ته مه ځه

د هندوستان جونې لولۍ بند به دې کړینه

خو مومن خان په خوب کې دا ناره پرې وکړه:

د هندوستان ولور ته ځمه

د هندوستان جونې زما مندې غوندې دينه

که شيرينو هر څومره فرياد وکړ خو مومن خان له سفره راونه ګرځېد نو دا ناره يې پرې وکړه:

مومنه ! ځه الله دې مل شه

دا شينکی خال او زلفې تا لره ساتمه

مومن خان نور خلک راوګرځېدل خو يوازې نږدې ملګری ريدي ګل خان ورسره لاړ. مومن خان ډېر ښايسته و کله چې هندوستان ته ورسېد ، نو د عسکرو د يو ټولي يو عسکر وليد او هغه بېخوده شو ، پر خپلې نېزې پرېوت او هغه يې له لړمانه ووته. نو ريدي ګل ورته بيا وويل چې نقاب وتړه.

پاچا د زخمي پوښتنه وکړه، هغه ورته کيسه وکړه يې ويل چې هېڅ نه يم وهلی، مګر زه خپل عشق په نېزه ووهلم. پاچا حکم وکړ چې دا ځوان پيدا کړئ، مومن خان يې پيدا کړ او پاچا ته يې بوت، د پاچا سترګې پرې ونښتې، خوښ يې شو او څنګ کې يې کېناوه،

خیال یې شو چې دی هم د پاچا زوی دی، مومن خان نه یې وپوښتل، هغه وویل د پلاني پاچا زوی یم، هلته مې خوا بده شوه، دلته راغلم، پاچا وویل ښه زه دې هم کاکا یم.

یوه ورځ مومن خان د پاچا پهلوانانو سره غېږه باسي او هغوی ځملوي، پاچا بیا هم په دې کار خوشالېږي. یو وخت دربار ته د بل پاچا خط راځي چې ججه یا باج راکړه، مومن خان ورته وویل چې باج به نه ورکوې، زه پښتون یم تا له باج څخه خلاصوم، دې وخت کې ځې په یوه زرګر خپل آس ته د سرو زرو نالونه جوړوي چې یوه ښځه پر اوښ سپره پرې پېښېږي او دا ناره کوي:

ځوانانو ننګ راباندې وکړئ

پلار مې مغل دی ما ښامار لره لېږینه

په دې کې یو ټوکي داسې ناره پرې وکړه:

موږ خو به ننګ درباندې وکړو

مېړه دې ناست دی په مجلس کې سوړ برېتونه

مومن خان له زرګر څخه پوښتنه وکړه چې دا څه ناره او څه نقل دی؟ هغه ویل هلته د غره پر سر یو ښامار دی، پاچا هره ورځ یوه ښځه

یو اوښ په ډوډۍ بار ورلېږي او ښامار یې خوري. نن د پاچا د لور وار دی او د وزیر زوی د دې ښځې مېړه دی، مومن خان چې دا حال ولید، نو دې ښځې پسې د ښامار پر لور رهي شو.

په غره کې مومن خان او ښځه یو ځای وو، ښامار پر مومن خان حمله وکړه، هغه خپله توره ځان پورې نښلولې وه، ښامار مومن خان په ستوني کې له پښو تېر کړ څومره چې ښامار تېراوه د هغه خوله او سینه یې څیروله او په دې ډول ښامار مړ شو او مومن خان ژوندی ترې راووت، د ښامار له سینې یې یوه توره تسمه وویستله او ښځې ته یې وویل که هر چا ویل چې ښامار ما وژلی، نو ته ورته ووایه چې ښامار هغه چا وژلی چې د ښامار د سینې توره تسمه ورسره ده.

دې کې د پاچا ښځې د خپلې لور احوال پسې یو سړی ولېږه، هغه چې هلته ولیدل د پاچا لور ژوندۍ او ښامار مړ دی، نو فکر یې وکړ چې راځه پاچا ته ووایه چې ښامار ما مړ کړی، نو خاص انعام به ورکړي. د پاچا لور یې پر اوښ سپره کړه او حرم سرای ته راغی. نو لور یې دا ناره پرې وکړه:

ښامار هغه سړي وژلی

چې په خپل جیب کې د ښامار نښه لرینه

پاچا بیا مومن خان پسې خلک لېږي او هغه راغواړي ورته وایي چې ښامار تا وژلی، هغه وایي هو، دغه یې ښښه ده. پاچا ورته وویل چې نیمه پاچاهي او لور مې ستا شوه، مومن خان وویل نه دې نیمه پاچاهي اخلم او نه دې لور، خو زما یو ناز واخلئ، پاچا وویل په غبرګو لېمو، مومن خان وویل چې د هغه پلاني پاچا نه به ججه نه اخلې، پاچا وویل هغه دې زما پهلوانان مات کړي، مومن خان وویل پهلوانان دې ماته راوله که زه یې مات کړم، نو ججه ورنه واخله او که مات یې نه کړم، نو مه یې اخله، پاچا وویل زما پهلوانانو کې څوک داسې نه وو چې ښامار یې وژلی و، تا مړ کړ، نو ججه، نیمه پاچاهي او لور مې دربښلي دي.

مومن خان وویل چې نه پاچاهي کوم او نه ماینه کوم، زه ماینه لرم، پاچا وویل چې پاچاهي نه کوې نو دا لور به مې حتمي کوې، مومن خان ناچاره شو نو ورسره یې نکاح وتړله.

مومن خان د واده په شپه توره وکښله او د ځان او ښځې ترمنځ یې کېښودله او د پاچا لور ته یې وویل چې زما د زړه مینه شیرینو ده. که لاس او پښه دې راوړل په دې توره به دې غوټه پرې کړم. د پاچا لور ورته وویل چې زه صرف ستا په نوم یم همدغه فخر مې بس دی نور څه نه غواړم.

څو موده وروسته مومن خان ته خبر راغلی و چې شیرینو یې ورکړې ده. مومن خان له هغه پاچا څخه رخصت واخیست چې ده اول لیدلی و، پاچا اوه غاترې په بتکو وربار کړې څو کسه نوکران یې ورسره کړل چې تر وطنه یې ورسوي. د پاچا لور (د مومن خان مائنه) هم له (نهه د برشو) نجونو سره ورپسې روانې شوې. مومن خان د زبردست خان کور ته نږدې شو، شپه وه، نورو ملګرو ته یې وویل تاسې دلته د بره شئ چې وګورم رښتیا یې شیرینو ورکړې ده، که یې ورکړې وه نو شیرینو او مېږه به یې غبرګ په توره ووهم مړه به یې کړم او که نه یې وه ورکړې، نو بېرته به دستي راشم. د شپې کور ته ورواوښته د شیرینو کټ د ورونو په منځ کې و، دی ورنږدې شو، شیرینو پرې راویښه شوه نو پر ورونو یې ناره وکړه:

ورونو د مرګ پر خوب ویده یې

په نیمه شپه مې غمازان ازاروینه

ورونه یې راپاڅېدل، هر یو یوه چاړه وواهه، مومن خان غږ نه کاوه، زبردست خان یوه چاړه په ځیګر کې وواهه ګوزار شو، نقاب یې له مخه ایسته کړ، شیرینو په دغه تاریکۍ کې وپېژنده نو یې ناره کړه:

ادې راکښته سه اور بل کړه

د مومن خان په وینو رنګ شو بالښتونه

د مومن خان مور ته یې احوال ورولېږه.

کله چې د مومن خان مور لیدو ته راغله نو دا ناره یې وکړه:

ما په خپل کور کول فالونه

چې مومن خان به د هندوستان راوړي شالونه

نو بیا شیرینو ناره وکړه:

د مومن عقل کوتاه و

پر نیمو شپو څوک د چا سرای لره ورځینه

بیا د زبردست خان مور ناره وکړه:

مومن مې دولس کاله تللی

پر دیارلسم کال چې راته اجل نیولی

دا وخت چې مومن خان زخمي و ، نو پوښتنه یې ترې وکړه چې کوم ټپ دې ډېر خوږېږي نو یې ناره کړه:

مومن خان اووه چړې خوړلي

د زبردست د چړې ډېر فریاد کوینه

زبردست چې کله پوه شو چې مومن خان دده له چړې مري، نو هغه چاړه یې په خپل ځیګر کې ووهله، سور پور واوښت، خلک پرې راټول شول، یو غم دوه غمه شول، زبردست وصیت وکړ چې زما جنازه تر دې دمخه یوسئ، او ما دمخه ښخ کړئ، ځکه چې ما ده سره ډېر ظلم کړی، مومن خان چې واورېدل چې زبردست خان ځان مړ کړ، نو ده وویل: زه مړ کېدلم نو ده ولې ځان مړ کړ؟ لږه شېبه وروسته یې ساه وختله.

د مومن خان جنازه لا خلاصه نه وه چې د پاچا لور له نورو نهه دېرش نجونو سره د مومن خان کور ته راورسېده له یوه بزګر څخه یې پوښتنه وکړه هغه په ځواب کې وویل:

پر نیلي سور راغی ښه ځوانه

مومن خان مړ دی په هوا ژاړي مرغینه

بزګر ورته ټول نقل وکړ هغې دا ناره وکړه:

یو دادې څه ویل بزګره !

غشی دې راکړ د ځیګر پر پېبوستنه

د پاچا لور نورې نجونې رخصت کړې او وېې ویل چې زه به دلته د مومن خان د زیارت ملنګه یم.

کله چې یې د مومن خان جنازه وړله شیرینو وویل چې د مومن خان ارمان ختلی نه دی نو دده جنازه دې پېغلې یوسي، نو دې کې د پاچا لور هم تر جنازې لاندې شوه، کله چې یې مومن خان خاورو ته سپاره، نو د پاچا لور خدای ته سوال وکړ چې دا هم واخلي، نو د پاچا لور مړه شوه، دې وخت کې د مومن خان مور ناره کړه:

مومن په لوړه غونډۍ کېږدئ

چې خواره مور یې هر سحر زیارت کوینه

کله چې یې مومن خان ښخ کړ نو شیرینو دا وروستۍ ناره پرې وکړه:

ارمان ارمان لا خان مومنه

ارمان خو دادی خانه مړ وې مړ مې کړې په خپله

مومن خان یې په لوړه غونډۍ ښخ کړ، د پاچا لور او زبردست خان یې په هدیره کې ښخ کړل.

یوه شپه یو ښه سړي خوب ولید چې د پاچا لور په خپل قبر کې نه شته، کله چې خلکو قبر وسپړه، هلته نه وه د مومن خان په قبر کې وه، بیا یې د لارې په بله خوا کې ښخه کړه، ځو موده وروسته د مومن خان او د پاچا د لور په قبر شنه نهالان راشنه شول.

دا و د مومن خان او شیرینو د داستان لنډیز.

اوس اوس د حماسې یاد شوي معیارونه هر معیار پر دې کیسه تطبیقوو.

په دې لیکنه کې د مومن خان د بهادرۍ، مېړانې او پهلوانۍ کیسه بیان شوې ده.

- د حیواناتو نقش په افسانو کې راغلی، لکه د پاچا لور اوښ او خپله د مومن خان د اس یادونه.
- په دې لیکنه کې مومن خان له ډېر خطرناک او وحشتناک ښامار سره مقابله کوي.
- سره له دې چې په حماسه کې د ځینو بوټو او مېوو د جادویي حالت ځرګندونه کېږي خو په دې کیسه کې د

ضرورت د نشتوالي له مخې د بوټو چندان یادونه نه ده راغلې.

- په دې کیسه کې مومن خان له ښامار او ځينو پهلوانانو سره په جګړه کې د يوه مافوق الطبيعي انسان په توګه راڅرګند ېږي.

- سره له دې چې د حماسي اتلان د خپل ژوند په برخه کې له خپل يو ضد قهرمان سره مخامخېږي، خو په دې کيسه کې مومن خان له داسې معادل متضاد قهرمان سره نه مخامخېږي، يوازې زبردست خان (دده خپل اخښى) څه ناڅه د يو ضمني مخالف قهرمان په توګه راڅرګندېږي او په پاى کې په ناخبرۍ کې د مومن خان د مرګ سبب کېږي.

- مومن خان هم د حماسو د نورو اتلانو په شان په يوه اوږده او خطرناک سفر تللى او نږدې دولس کاله يې مسافري کړې او له سختو ستونزو او کاميابيو سره مخامخ شوى دى.

- مومن خان په دې کيسه کې داسې اخلاقي معيارونه او ارزښتونه قايموي چې هغه د ېر لوړ ملي او معنوي ارزښتونه ګڼل کېږي، لکه له شيرينو سره د وفا لوز، توره، مېړانه، سپېڅلتيا او داسې نور ارزښتونه.

- د مومن خان او شيرينو په کيسه کې ډېرې مهمې صحنې شته خو تر ټولو هيجاني صحنه همغه د مومن خان د

مـرګ د پېښـې جريـان دی چـې پـه نـاخبرۍ کـې دی ورسـره مخـامخېږي او زبردست خـان هـم د خپلـې غلطـۍ د جبـران پـه خاطر ځان وژني.

- په حماسه کې ځينې داسې پېښې رامنځته کېږي چې دروغ، چل، وفرېب کاري په کې وي، په دې کيسه کې هم هغـه وخت چې مومن خـان پـه هندوسـتان کـې و لـه وطنـه چـې ورتـه کوم شخص راغی د شيرينو په بـاب يـې ورتـه دروغ وويـل چـې هغه يې ورکړې ده، همدا دروغ د دې سبب شول چې مومن خان له هندوستانه د کور پر لوري حرکت وکړ او په شـپه کـې ځـان د شـيرينو کـور تـه رسـوي او بـالاخره دا کـار دده د مـرګ سـبب ګرځي.
- په دې کيسه کې هم د نـورو حماسـو د کيسـو د اتلانـو په شان ساده ګي، اقتدار او عظمت ليدل کېږي او مـومن خـان د صداقت او عـينيت يو ښه سمبول ګڼل کېږي.
- د مومن خان کيسه هم د نورو حماسو په شان لـه ښـه او عـالي سـبک څخـه برخمنـه ده، د فـورم يـا شـکل لـه پلـوه دا داستان پښتو شفاهي داسـتان دی او يـو منثـور داسـتان دی، خوله په خوله له يو نسل څخه بل ته انتقال شوی او دا وريانـت يې محمد ګل نوري نقل کړی دی.

البته په دې داستان کې ځای پرځای ځينې منظومې نـارې راغلـي چې داستان ته يې رنګيني ورکړې، سربېره پـر دې پـه دې کيسـه کـې د

مومن خان او شیرینو د مینې کیسې د داستان غنایي برخه بدایه کړې ده، خو که په مجموعي ډول د مومن خان او شیرینو دا داستان تحلیل شي، نو په نتیجه کې ویلای شو چې دا داستان یو تراژیدي حماسه ده، خو مکمله تراژیدي ځکه نه ده چې د تراژیدۍ ټولې ځانګړنې نه لري، خو لکه دمخه چې مو وویل د حماسې اکثره او زیاتره ځانګړنې لري خو دا چې دا حماسه په پای کې په سختې تراژیدۍ، نهیلۍ او ناکامۍ پای ته رسېږي، نو د حماسې تراژیدیکه خوا هم ورسره ملګرې شوې، د داستان وروستۍ برخه لکه د رستم او سهراب تراژیک داستان ته ورته ده چې پلار خپل زوی په ناخبرۍ کې له منځه وړي، دلته هم مومن خان د شیرینو د ناخبرۍ په وجه د هغې د ورونو په تېره د زبردست خان له خوا وژل کېږي او داستان په غم پای ته رسي، دا چې نور داستان د مومن خان له بهادرۍ، مېړانې، جنګونو او پهلوانۍ ډک دی، نو په دې وجه یې د حماسې زیات خصوصیات پوره کړي دي. د حماسې د عامو او خاصو ځانګړتیاوو په پام کې لرلو سره ویلای شو د مومن خان او شیرینو داستان یوه شفاهي منثوره تراژیکه حماسه ده چې د نړۍ له ځینو نورو مطرحو حماسو سره سیالي کولای شي.

نیو لیک

سرلیک مخ

سریزه.. ۱

په لرغوني پښتو ادب کې غزل.. ۳

په تذکرة الاولیا کې د لرغونتوب نښې.. ۷

((ځانځاني ښامار))د هر چا په خپل ځان کې................................ ۱۴

تاریخ مرصع او څو نومیالۍ پښتنې بیبیانې................................. ۲۵

د خوشال په یو غزل کې اخلاقي پندونه...................................... ۳۰

د خوشال په غزل کې بزم او رزم.. ۳۵

د خوشال په یوه قصیده کې پښتني ننګ...................................... ۴۰

د غلو ډیوه.. ۴۶

((ادبي بحثونه)) د تحقیق د اصولو له نظره................................... ۴۹

د مومن خان او شیرینو کیسه یوه تراژیکه حماسه............................ ۵۷

د تحريك يادښت

د افغانستان ملي تحريك د (۱۳۹۳ ل) کال په پيل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهير کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل ديني، علمي، ادبي او ټولنيز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحريک دا ژمنه د ياد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د يوې پرتمينې غونډې په ترڅ کې يې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحريک په ياده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهير کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبيعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زيات زيار او زحمت ته اړتيا لري، خو ملي تحريک ټينګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملي کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحريک هيله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحريک له ټولو هغو ليکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندويانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهير کې يې يو بل سره مرسته او ملګرتيا کړې او دا فرهنګي بهير يې بريالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور وداني ورته وايي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هيله

د افغانستان ملي تحريک فرهنګي څانګه

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک له هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (حاجي محمد زمان لغماني) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته يې اوږه ورکړه. ملي تحریک وياړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ يې پيل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هيله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

يو ځل بيا د دې اثر له ليکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د ليکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مينه

د افغانستان ملي تحریک